

The book cover features a purple background with several hands in various colors and patterns. A central white rounded rectangle contains the title. The hands are scattered around the rectangle, some with numbers on them. The numbers include 4, 34, 1, 13, 62, 02, 01, 2, 03, and 44. The hands are in shades of purple, blue, and white, with some having a dotted pattern.

Nou... dag maar weer

Afscheid nemen van asiel-
zoekerskinderen in de klas

Jan Baan

Colofon

‘Nou... dag maar weer. Afscheid nemen van asielzoekerskinderen in de klas’ is een uitgave van Pharos – Kenniscentrum vluchtelingen en gezondheid.

De publicatie kwam tot stand in opdracht van en dankzij een financiële bijdrage van de Landelijke Onderwijs Werkgroep voor Asielzoekerskinderen in Centra (Lowac).

Pharos

Postbus 13318, 3507 LH Utrecht

Telefoon 030 234 98 00 Fax 030 236 45 60

E-mail pharos@pharos.nl Website www.pharos.nl

Voor eerder verschenen publicaties van Pharos zie pagina 44 en www.pharos.nl.

ISBN 90 75955 55 3

Bestelnummer 9P2005.10

Vormgeving Studio Casper Klaasse, Amsterdam

Druk A-D Druk, Zeist

© 2005, Stichting Pharos, Utrecht

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd worden en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Nou...
dag
maar
weer

Afscheid nemen van asiel-
zoekerskinderen in de klas

Jan Baan

PHAROS

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	7
1 Sociaal-emotionele gevolgen van voortdurend gedwongen afscheid nemen	9
Invloed op ontwikkelingscondities	9
Reacties van kinderen	11
Gevolgen voor kinderen	13
2 Kinderen helpen met afscheid nemen	15
Helpen bij de sociaal-emotionele ontwikkeling	16
Helpen om beter met de onzekerheden van afscheid om te gaan	19
Handreikingen hoe je met afscheid kunt omgaan	20
Collectief afscheid nemen van de school	26
3 Beleid van de school: zorgplan	32
Zorgen voor een goede begeleiding bij het afscheid nemen	33
De rode pedagogische draad: van school naar school naar... ..	39
Extra zorg voor leerlingen	40
Literatuur	43

Voorwoord

‘Vandaag belde een leerkracht van een schooltje met een grote concentratie nieuwkomers met de volgende vraag. Gezien het grote aantal nieuwkomertjes op de school zijn er erg veel leerlingen die van de ene dag op de andere ‘verdwijnen’ (uitgewezen, verhuisd of echt verdwenen). Dit heeft een bepaalde impact zowel op de leerlingen die achterblijven als op de leerlingen die ook veel kans maken te ‘verdwijnen’. De vraag is hoe hier in de klas op gereageerd of mee omgegaan kan worden. Om een lang verhaal kort te maken: bestaan hierover infopakketten of zijn er scholen met dezelfde ervaringen die hun expertise hierin willen delen?’

(12 november 2002, Karen Malfliet, trajectbegeleidster Kom-Pas minderjarigen, Gent)

Deze vraag van een Vlaamse collega vormde de directe aanleiding voor een intensief traject van het verkennen van de thematiek van ‘afscheid nemen’ en de uiteindelijke samenstelling van de voorliggende publicatie.

Afscheid nemen is in de setting van onderwijs aan asielzoekerskinderen onvermijdelijk. Onvermijdelijk, omdat kinderen, in het kielzog van het besluit van hun ouders, gedwongen moesten vertrekken uit hun vertrouwde omgeving, die echter onvoldoende veilig leek om in verder te leven.

Iets minder onvermijdelijk, maar wel realiteit van alledag is het afscheid nemen vanwege de inrichting van de asielprocedure zoals we die in Nederland kennen. Het kenbaar maken van een asielverzoek, de fasen van nader onderzoek en de juridische besluitvorming over het asielverzoek vinden niet allemaal op dezelfde lokatie plaats. Na het aanmeldcentrum frequenteren de asielzoekende ouders met hun kinderen verschillende soorten opvangcentra. Steeds opnieuw maken ze kennis met een nieuwe tijdelijke leefomgeving: andere behuizing, andere leeftijdgenoten, andere...

Afscheid nemen hoort bij het onderwijs aan asielzoekerskinderen. Als terugkerend verschijnsel dwingt het leerkrachten om erover na te denken hoe ze hiermee om moeten gaan. Afscheid nemen roept emoties op, bij de kinderen die vertrekken en bij hen die blijven. Maar ook bij leerkrachten roept het onherroepelijk reacties op. Hoe daarmee om te gaan als team? En wat te doen wanneer het afscheid ‘afgedwongen’ wordt door harde bezettingsgraadcijfers

van asielzoekerscentra en het betreffende centrum gesloten moet worden?

Met deze publicatie wordt een wens van Lowac vervuld om te ordenen wat leerkrachten door ervaring beschouwen als een werkbare aanpak van het vraagstuk van 'afscheid nemen'. Pharos is in staat gebleken haar kennis en die van leerkrachten te verbinden tot een samenhangend geheel van aanwijzingen en adviezen op klasse- en schoolniveau. 'Afscheid' wordt in deze publicatie neergezet als een substantieel onderdeel van het pedagogische beleid en de invulling van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen. Het advies van de auteur om het fenomeen 'afscheid' te verbinden met de noodzaak van een zorgplan voor al het asiel- en eerste-opvangonderwijs sluit aan bij de ontwikkeling van een verbeterde rapportagepraktijk en de opzet van een landelijke monitor.

'Afscheid nemen' heeft veelal iets treurigs, iets definitiefs. Er wordt een streep gezet. Met dit handboekje krijgt 'afscheid' echter een invulling die leidt tot 'verbinding'. Verbinding tussen wat was en het nu, tussen het nu en wat komen gaat.

Augustus 2005
drs. Frank Bulthuis
Ambtelijk secretaris LOWAC-PO

Inleiding

Vanaf het voorjaar van 2003 kreeg Lowac steeds meer vragen hoe je als leerkracht om moest gaan met de kinderen in je klas die voortdurend vriendjes en vriendinnetjes zagen verdwijnen. Steeds vaker onverwacht, omdat kinderen met hun ouders met onbekende bestemming waren vertrokken uit het asielzoekerscentrum (azc), of omdat ze met hun ouders uit het azc werden gezet vanwege een definitieve afwijzing van hun asielaanvraag.

Later kwamen de sluitingen van hele azc-scholen als gevolg van de sterke afname van de instroom van asielzoekers en dit bracht nieuwe vragen met zich mee: hoe om te gaan met een collectief afscheid van kinderen en collega's?

Voor het omgaan met afscheid nemen van een overleden klasgenootje of van overleden naaste familieleden van een klasgenootje bestaan al protocollen. Het gaat hier echter om andere vormen van afscheid nemen. Daarom heeft Lowac aan Pharos de vraag voorgelegd of er concrete methoden of handvatten te ontwikkelen zijn, waardoor leerkrachten beter met dit verschijnsel kunnen omgaan.

Pharos heeft allereerst een onderzoek laten uitvoeren naar de mate en ernst van de problemen die dit voortdurend afscheid nemen oproepen zowel bij het vertrekkende kind en de achterblijvende kinderen, als bij de betrokken leerkrachten. Het is als afstudeeronderzoek uitgevoerd door Nadja Zdrnja, studente aan de universiteit van Maastricht, die zelf als vluchtelingkind uit voor-malig Joegoslavië naar Nederland is gekomen. Zij heeft leerkrachten bevraagd over vormen van plotseling vertrek van kinderen, hoe leerkrachten afscheid laten nemen van kinderen, welke reacties zij bij kinderen zien op voortdurend afscheid nemen, hoe zij zelf emotioneel met dit verschijnsel omgaan en op welke wijze zij kinderen proberen te ondersteunen bij de verwerking van deze verliezen. De resultaten staan vermeld in het onderzoeksrapport *Afscheid nemen. Onderzoek naar sociale situatie en copingstrategieën van vluchtelingkinderen*. Geïnteresseerden kunnen het rapport bij Pharos bestellen (zie www.pharos.nl).

Pharos heeft het onderwerp vervolgens breed besproken tijdens workshops op

landelijke studiedagen, op een coördinatorenbijeenkomst van Lowac en op enkele studiedagen van Kobalt in Drenthe. Leerkrachten bleken er een grote belangstelling voor te hebben. Duidelijk werd dat velen zochten naar concrete handvatten hoe zij hiermee om moesten gaan; sommigen hadden zelf al bepaalde vormen bedacht. Daarnaast werd in de workshops duidelijk hoe groot de emotionele impact is die sluiting van de school heeft op leerkrachten. Na ruim anderhalf jaar was er veel informatie over het thema verzameld. Lowac vroeg mij deze informatie te bundelen in een handboekje voor leerkrachten. Aan dit verzoek heb ik graag voldaan. Lowac bleek bereid de uitgave van dit boekje te financieren.

Bij het schrijven heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de vele informatie die ik in de afgelopen periode heb ontvangen en van de uitspraken die leerkrachten over allerlei aspecten van dit thema hebben gedaan in de interviews met Nadja Zdrnja. Verder heb ik uiteraard gebruik gemaakt van de kennis die bij Pharos aanwezig is over de sociaal-emotionele problematiek van asielzoekerskinderen.

Naarstig heb ik in de literatuur gezocht naar informatie over dit onderwerp. Ik kwam wel veel publicaties tegen over afscheid nemen door kinderen, maar die waren alle gerelateerd aan het overlijden van een geliefde, verhuizing en echtscheiding. Het verschijnsel van het veelvuldig gedwongen afscheid nemen door asielzoekerskinderen is blijkbaar nog nauwelijks bekend, laat staan de gevolgen hiervan op de korte en langere termijn. En dus bestaan er ook geen protocollen of adviezen hoe je kinderen hierin het best kunt helpen. Dit boekje kan gezien worden als een eerste aanzet hiertoe.

Achtereenvolgens beschrijf ik de sociaal-emotionele gevolgen van veelvuldig gedwongen afscheid nemen (hoofdstuk 1), de wijze waarop leerkrachten kinderen beter kunnen helpen bij het afscheid nemen, met een aantal praktische suggesties (hoofdstuk 2) en tenslotte het beleid van de school, beschreven in een schoolzorgplan (hoofdstuk 3).

Allen die hebben bijgedragen aan de voorbereiding en totstandkoming van dit boekje wil ik hierbij bedanken. Ik denk dat veel leerkrachten zich in de beschrijvingen zullen herkennen en hoop dat zij gebruik kunnen en willen maken van de suggesties om kinderen zo goed mogelijk te helpen bij het verwerken van het verlies, dat elk afscheid met zich meebrengt.

‘Partir c’est mourir un peu’, het is bij asielzoekerskinderen maar al te duidelijk merkbaar.

Jan Baan

Sociaal-emotionele gevolgen van voortdurend gedwongen afscheid nemen

In het leven van elk kind spelen ontwikkelingscondities een belangrijke rol, als voorwaarden voor een gezonde sociale en emotionele ontwikkeling (Bartels & Heiner 1994). Een aantal van deze condities heeft betrekking op de opvoeding en de gezinsomstandigheden, andere zijn gericht op omgevingsfactoren. In dit boekje richten we ons op de omgevingsfactoren omdat deze door externe krachten worden bepaald en kinderen en hun ouders daarop zelf weinig invloed hebben. De ontwikkelingscondities die betrekking hebben op de fysieke en sociale omgeving zijn onder meer psychologische veiligheid, continuïteit en stabiliteit in leefomstandigheden en omgang met leeftijdgenoten. Naarmate ontwikkelingscondities ongunstiger zijn, zullen de risico's van een verstoorde ontwikkeling toenemen. Enkele van deze condities komen hierna aan de orde en we zullen zien welke invloed veelvuldig gedwongen vertrek hierop heeft en wat dit bij kinderen teweegbrengt.

Invloed op ontwikkelingscondities

Psychologische veiligheid

In het bijzonder jonge kinderen zijn geneigd zich snel te hechten: aan de juf, de meester en aan andere kinderen op school. Hechting kan alleen plaatsvinden als het kind anderen vertrouwt en zich bij de ander veilig voelt. Als leerkracht weet je hoeveel behoefte kinderen soms hebben om zich aan je te hechten. Asielzoekerskinderen herinneren zich vaak nog heel goed hun eerste juf of meester op de school. Als het psychologische veiligheidsgevoel ontbreekt, durven kinderen zich nauwelijks meer te hechten en ontstaat het risico van hechtingsangst en sociaal isolement.

Stabiliteit en continuïteit

In tegenstelling tot veel andere kinderen in Nederland die in een min of meer stabiele omgeving leven en van wie de toekomst tamelijk voorspelbaar is, bevinden asielzoekerskinderen zich in zeer onzekere leefsituaties. Als ze niet in

Nederland geboren zijn, maar mee gevlucht zijn met hun ouders, hebben ze hun eerste grote verlies al geleden bij het vertrek uit hun eigen land: het achter moeten laten van hun vertrouwde woonomgeving en hun toenmalige vriendjes en vriendinnetjes. Als ze hier zijn geboren, zijn ze van jongs af aan geconfronteerd met gedwongen verhuizingen en steeds andere woonplaatsen. Uit een onderzoek naar de gezondheid van kinderen in vijf azc's in Noord-Nederland bleken gezinnen met kinderen tijdens hun verblijf in de centrale opvang gemiddeld bijna vijf keer te worden overgeplaatst, met uitschieters naar tien overplaatsingen (Bouwman e.a. 2004).

Uit onderzoek blijkt ook dat hoe meer verhuizingen een kind meemaakt, hoe groter de kans is op gedragsproblemen (Wood e.a. 1993). Asielzoekerskinderen missen de stabiliteit en de voorspelbaarheid in hun leven, waardoor er een grote kans bestaat op een verstoorde ontwikkeling.

Omgang met leeftijdgenoten

In het leven van elk kind spelen vriendjes en vriendinnetjes een belangrijke rol. Naarmate het ouder wordt, worden vrienden en vriendinnen een steeds belangrijker referentiekader.

Vriendjes en vriendinnetjes zijn vrijwillige keuzes van kinderen en in vriendschappen staat de wederkerigheid centraal. Dat wil zeggen dat kinderen in vriendschappen iets krijgen, maar ook iets van zichzelf kunnen geven. Vriendjes en vriendinnetjes hebben betekent geaccepteerd zijn en gelijkwaardig zijn aan anderen en dit draagt bij aan het zelfbeeld en het zelfvertrouwen van een kind.

In vriendschappen worden sociale vaardigheden ontwikkeld, terwijl ook de emotionele ontwikkeling gestimuleerd kan worden, omdat een kind in het bijzijn van vriendjes of vriendinnetjes meer van de eigen gevoelens kan laten zien. Voor een gezonde ontwikkeling is het hebben van vriendjes en vriendinnetjes een essentiële voorwaarde. Ook asielzoekerskinderen hebben hen nodig voor een gezonde ontwikkeling, maar de vriendschappen duren door de vele verhuizingen vaak te kort om die positieve invloeden te bewerkstelligen.

Asielzoekerskinderen hebben daarom te maken met ongunstige ontwikkelingscondities. Welke reacties vertonen kinderen op voortdurend onverwacht vertrek en wat zijn de gevolgen voor hun ontwikkeling? In het onderzoek naar de invloed van veelvuldig afscheid nemen op asielzoekerskinderen blijkt een aantal factoren van belang voor de wijze waarop een kind reageert op het vertrek van een kind. Leeftijd en geslacht blijken belangrijke factoren, maar ook hoelang het betreffende kind op school gezeten heeft, de rol van het kind in de klas en de wijze waarop het is vertrokken (Zdrnja 2004). Deze reacties geven ook een indicatie van de gevolgen van voortdurend afscheid nemen en de instabiele leefsituatie op kinderen.

Reacties van kinderen

Flexibiliteit van jonge kinderen

Uit interviews met leerkrachten blijkt dat kinderen uit de onderbouwgroepen, ondanks veel overplaatsingen, juist sterker contact met elkaar en met leerkrachten maken. De drang naar afhankelijkheid blijft groot. Ze lijken de situatie gemakkelijker dan oudere kinderen te accepteren en niet lang stil te staan bij het afscheid nemen. Voortdurende veranderingen lijken bij hen ook niet van invloed op het leggen van sociale contacten, het zich hechten aan anderen en het maken van vriendschappen.

Kinderen gaan daardoor heel sterk aan elkaar hangen, ook aan mij. Ik ben eigenlijk altijd het vaste punt in de groep. Ik ben er elke dag. Dat weten ze. En die anderen, ze weten nooit hoe lang dat is. En kinderen die hier heel lang blijven, weten dat ze al die kinderen om zich heen verliezen. Ik heb één kind in de klas en dat heeft zoveel kinderen weg zien gaan. Dan zie je toch dat kinderen juist heel sterk aan elkaar gaan hangen. Ze maken eigenlijk een veel sterker contact met elkaar dan kinderen in de reguliere school, waar kinderen verwachten dat ze er morgen weer zijn.¹

Wel lijken jonge kinderen in het algemeen emotioneler te reageren bij een afscheid. Zij lijken het echter ook sneller weer te vergeten en gaan sneller over tot de orde van de dag.

Deze leeftijd accepteert heel snel (kleuters). Ik denk in de bovenbouw bij oudere kinderen krijg je veel meer 'waarom vragen' en 'hoe zit het nou'. Zoals kinderen zijn als ze verdrietig zijn, even toegeven en dan weer... 'ik ga met de lego!' ... En gelukkig maar, denk ik dan.

Voor jonge kinderen lijken de gevolgen van voortdurend vertrek en afscheid nemen voor hun sociaal-emotionele ontwikkeling voorshands niet zo groot. Het lijkt dat zij op die leeftijd nog een grote mate aan flexibiliteit en onbevangenheid bezitten.

Andere reacties van oudere kinderen

Oudere kinderen reageren anders op het vertrek van klasgenootjes en het afscheid nemen. Ze lijken eraan gewend te zijn en reageren niet of met uiterlijke onverschilligheid.

Ze zeggen: 'Die en die is vertrokken' en gaan gewoon verder. Geen emotie, geen binding. Ja, hij is weg. Misschien ben ik morgen ook weg. Ze praten er verder niet over. Ik denk dat ze zo reageren omdat ze voor zichzelf ook moeten overleven, want ze weten dat voor hen ook de kans

¹ Dit citaat en alle andere citaten zijn afkomstig uit de interviews met leerkrachten door Nadja Zdrnja (2004).

bestaat dat ze weg moeten. Onzekerheid en dingen die je niet prettig vindt, die stop je weg. Sommigen hebben al vier of vijf azc's gezien en je moet je niet te veel hechten, want misschien ben je morgen of overmorgen of volgende week weg.

Andere factoren die reacties bepalen

Er zijn wel verschillen in de reacties van kinderen op het vertrek van klasgenootjes. Met onbekende bestemming vertrokken (MOV), maar vooral uitzettingen laten schrikreacties bij kinderen zien.

Toch wel weer schrikken. Dan is daar de realiteit die ze voor zichzelf altijd een stukje wegschrijven. Dat ze denken: 'Voor ons geldt dat niet'. Op het moment dat zoiets gebeurt, komt die realiteit voor hen weer heel erg dichtbij. Dat ze toch even schrikken. Dan praten ze daar de eerste dagen heel veel over en er wordt veel naar foto's gekeken.

Ook de duur van het verblijf van een kind op school kan van invloed zijn hoe achterblijvende kinderen reageren. Bij een langer verblijf bouwen kinderen dikwijls diepere vriendschappen op, waardoor het moeilijker wordt om afscheid van elkaar te nemen.

Hoe langer, hoe moeilijker het wordt om afscheid te nemen. Toen uit een groep meisjes er eenje wegging, waren anderen helemaal van slag. Huilen. En toch, op een gegeven moment gaat de knop om en gaan ze over tot de orde van de dag.

Meisjes gaan meestal ook anders met afscheid om dan jongens. Het zal niet verbazen dat zij sneller hun emoties laten zien.

De meesten krijgen toch op een bepaald moment tranen in hun ogen. Er zijn er ook bij die 'doei' zeggen en weggaan. Jongens die niet mogen huilen. Dat merk je aan het draaijerige dat ze er best mee zitten, dat sommigen om zich heen draaien. Meisjes gaan altijd flink huilen. En dan zijn er een heleboel die mee huilen.

Niets te zien aan de buitenkant, maar toch...

Voor leerkrachten is het soms moeilijk te peilen of het kinderen echt weinig doet of dat het een beschermingsconstructie is. Kinderen kunnen aan de buitenkant weinig gevoelens laten zien, maar dat wil niet zeggen dat op momenten dat hun zelfcontrole verslapt, zoals 's nachts tijdens de slaap, spanningen niet tot uiting komen. Dat kan gebeuren door akelige dromen en nachtmerries, door slaaproblemen of bedplassen. Deze uitingsvormen onttrekken zich vaak aan de waarneming van de leerkracht.

Het lijkt heel flexibel hoe kinderen zich aanpassen. Ik denk dat kinderen een heel grote veerkracht hebben. Terwijl aan de andere kant, als je weet dat bijna alle kinderen 's nachts niet zindelijk zijn, dan weet je dat er een heleboel mis is. En er zijn ook veel grote kinderen die overdag niet zindelijk zijn. Daar zit veel meer achter. De buitenkant is wel heel prachtig. Maar veel kinde-

ren hebben nachtmerries. Dan zit er dus toch een heleboel dat je overdag niet ziet. Dat ze wegstoppen. 's Nachts gaat het deksel dan iets open.

Soms ook vertonen kinderen alsnog een verlate reactie op een onverwacht vertrek van een kind.

Een aantal kinderen reageerde daar heel gelaten op. Toen waren we midden in een rekenles en een jongetje dat er twee weken geen woord over had gezegd, draaide zich om en zei ineens tegen mij: 'Maar juf, ik ben nog nooit in Duitsland geweest'.² En ging weer verder met oefenen. Dat deed hem dus heel veel. Hij had twee weken niks gezegd, maar in zijn koppie was hij er mee bezig. Het doet dus heel veel met kinderen, dat bewijst dit ook. Dat kinderen gaan nadenken: 'Maar ik ben nooit in Duitsland geweest, dus dat zal mij niet gebeuren'. Die angst zat er dus in. Kan mij ook gebeuren. Maar mij zal het niet gebeuren, want ik ben er nooit geweest.

Als leerkracht zul je er altijd rekening mee moeten houden dat kinderen wel degelijk emotioneel geraakt worden door onverwacht vertrek van andere kinderen, maar dit niet willen of durven laten zien.

Gevolgen voor kinderen

Oudere kinderen worden zich meer bewust dat vriendschappen maar tijdelijk van aard zijn. Dit heeft tot gevolg dat ze terughoudender worden in het aangaan van nieuwe vriendschappen en er minder in investeren. Zij kunnen hun situatie beter begrijpen en ontwikkelen een wereldbeeld waarin niets blijvend en zeker is en waarin alle sociale contacten van korte duur blijken te zijn. Ze bouwen een zelfbeschermingsconstructie op, een manier van coping.³

Kinderen sluiten geen hechte vriendschappen hier. Dat durven ze niet. Als ze vriendschappen sluiten, dan weten ze dat ze weg moeten. Het is bescherming. In het begin gebeurde het wel. Een paar jaar geleden hadden ze wel echte vriendschappen. Kinderen stompen hier af. Kinderen die hier heel lang zitten, doen dat niet meer. Het brengt ze alleen maar pijn. Je moet altijd afscheid nemen. Je raakt je vrienden kwijt. Ze willen dat niet. Als ze vriendschappen sluiten, zijn het niet vriendschappen die ik ken van mijn eigen kinderen of van basisscholen. Ze doen akelig tegen elkaar, elkaar uitschelden... Je zou willen dat ze niet zo afgestompt waren.

Samenvattend kunnen we concluderen dat veelvuldig onverwacht en gedwongen vertrek een negatieve invloed heeft op bepaalde, noodzakelijke ontwikke-

² Deze uitspraak verwijst naar de zogeheten Dublin-claimanten. Als asielzoekers al eerder in een EU-land asiel hebben aangevraagd, wordt hun asielaanvraag in Nederland niet meer in behandeling genomen.

³ Coping is de (aangeleerde) wijze waarop iemand met zijn problemen omgaat.

lingscondities van kinderen. Het gevoel van veiligheid, stabiliteit en continuïteit in het leven en de wens tot binding aan leeftijdgenootjes verdwijnen.

Invloeden hiervan zijn te zien bij de wat oudere kinderen die de neiging gaan vertonen zich emotioneel af te sluiten. Zij bouwen als het ware een 'fire wall' om zich heen, zodat zij beschermd zijn tegen bedreigende gebeurtenissen. Je zou het 'emotiegerichte coping' kunnen noemen, waarin het beheersen van stressgevoelens centraal staat, maar de stress en spanning raken ze hierdoor niet kwijt. Het is daarom geen effectieve manier van coping. Beter is het als zij hun stressgevoelens kunnen verminderen en dit kan door emoties en gevoelens met elkaar te delen. Deze kunnen uiten of er uitdrukking aan geven werkt heel opluchtend, vaak ook omdat ze merken dat ze niet de enige zijn met deze gevoelens.

Jonge kinderen lijken minder beïnvloedbaar door bedreigende gebeurtenissen. Zij hebben nog niet het vermogen deze gebeurtenissen in een bepaald kader te plaatsen en missen het vermogen te reflecteren op wat dit met hun eigen leven kan doen. Ze nemen gebeurtenissen vaak 'for granted': het hoort bij hun beperkte kijk op de wereld en zij passen zich hieraan aan. Ook zij zullen zich echter, naarmate zij ouder worden, meer en meer bewust worden wat dit voor hun leven gaat betekenen.

De invloeden van deze gebrekkige ontwikkelingscondities op de langere termijn zijn niet zeker, maar zeker is wel dat hierdoor een normale en gezonde ontwikkeling van deze kinderen bedreigd wordt.

Kinderen helpen met afscheid nemen

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat kinderen verschillend reageren op het voortdurend afscheid moeten nemen. Oudere kinderen vertonen de neiging zichzelf te beschermen door zich emotioneel af te sluiten en geen hechte vriendschappen meer aan te gaan. Dit is een manier van omgaan met voortdurend bedreigende situaties, maar het is geen effectieve manier. Op den duur leidt het tot een scheefgroei in de normale ontwikkeling en kan het leiden tot latere (ernstige) psychische problemen. Kinderen zouden in de gelegenheid gesteld moeten worden te leren dat er betere manieren zijn om stressgevoelens de baas te worden. De school en de leerkracht kunnen die gelegenheid bieden.

De school is bij uitstek de plaats waar kinderen zich veilig (moeten) voelen en ook de plaats waar ze leren. Niet alleen op cognitief vlak, maar ook hoe ze met hun sociale en emotionele gevoelens moeten omgaan; ze krijgen er vaardigheden aangereikt om dit zo goed mogelijk te doen. Leerkrachten hebben hierin een belangrijke taak: in het asielzoekersonderwijs bestaat een brede consensus dat een goede sociaal-emotionele ontwikkeling een belangrijke voorwaarde is voor het cognitieve leerproces. Leerkrachten zijn in overgrote meerderheid gemotiveerd om leerlingen hierbij te helpen en betrokken bij hun wel en wee. Zij zijn daarom de meest geschikte personen om kinderen te leren hoe zij op een positievere manier met de onzekerheden in hun leven kunnen omgaan.

De lijn van aankomst, verblijf en afscheid

Het asielzoekersonderwijs wordt gekenmerkt door een groot verloop van leerlingen en de meeste leerkrachten staan er daarom nauwelijks meer bij stil. Het is zo gewoon dat het een natuurlijk gegeven lijkt. Op bepaalde momenten echter, zoals bij een plotseling onverwacht vertrek of bij een onverwachte reactie van een kind, is er weer een nadrukkelijke confrontatie. Dan komen er vragen en gevoelens op: wat betekent het voor kinderen als ze zo vaak moeten verkasen en alsmaar in onzekerheid blijven verkeren of en hoelang ze hier mogen blijven. Nooit een heerlijk veilig gevoel, nooit een thuisgevoel.

Zeker, op school voelen kinderen zich meestal veilig, hebben ze zekerheid, is er voorspelbaarheid. Het is het leerrecht van een kind om kind te mogen zijn

in een relatief veilige omgeving. Daarom gaan kinderen ook zo graag naar school; het is een houvast in hun onzekere leven. Maar toch komt er vroeg of laat een eind aan en moet er afscheid worden genomen van de juf of meester, van de vriendjes en vriendinnetjes in de klas en van de school. Weer een onbekende toekomst tegemoet: een ander azc, een andere school, misschien wel de illegaliteit of een ander land.

School en leerkrachten staan voor de moeilijke taak om naast het geven van goed onderwijs deze kinderen ook te helpen om op een goede manier om te gaan met alle onzekerheden in hun leven.

Helpen bij de sociaal-emotionele ontwikkeling

Geborgenheid en veiligheid

Het begint ermee als een kind nieuw op school komt. Het is misschien al de tweede, de derde of de vierde school, maar als het goed is, moet het kind elke keer weer voelen dat het welkom is op school, dat het zich geborgen en veilig kan voelen. Iedere leerkracht heeft hiervoor zijn of haar eigen methode. Het is ook een beetje afhankelijk van de leeftijd van het kind hoe je het welkom heet in de klas.

Uitgangspunt is: als kinderen tot leren willen komen, moeten ze zich veilig voelen. Gevoel van veiligheid bied je door als school een welkom gevoel te geven. Dat gaat vanaf het begin. Op het moment dat een nieuw kind binnen komt, dat het meteen al een stoel, tafel, schriftjes en materiaal krijgt. Dan krijgen ze direct het gevoel dat ze hier welkom zijn.

Wat ze heerlijk vinden is hun eigen plek. Een eigen stoel en eigen tafel waar ze altijd zelf aan zitten. Het is toch wel opvallend dat ze dat heerlijk vinden. 'Ik leg er een boekje neer en dat is op dat moment van mij. Het wordt niet van mij afgepakt, een ander zit er niet aan.' Je merkt dat ze dat heel prettig vinden. En we hebben namen op hun stoel gezet.

Veiligheid schep je ook door duidelijke regels te stellen en grenzen aan te geven. Wat mag wel en wat mag niet, waar moet een kind zich aan houden. Duidelijke regels hoe ze met andere kinderen om dienen te gaan: niet pesten, niet discrimineren, aan de spelregels houden, op tijd op school komen, netjes de vinger opsteken als ze wat willen vragen, anderen respecteren, uit laten praten, niet uitlachen, enzovoorts. Ook aan het gedrag moeten grenzen gesteld worden: niet slaan, geen bedreigingen, geen agressiviteit, niets kapot maken en dergelijke.

De rust in de groep vinden ze het prettigst. En duidelijke afspraken over de omgang met elkaar. Het geeft ze wat stabiliteit. Ze worden rustiger. Ze weten de regels. Maar in het begin moeten ze daaraan wennen.

Aandacht en warmte

Oprechte aandacht voor een kind en warmte uitstralen zijn belangrijke pedagogische instrumenten. Aandacht betekent scherp kunnen observeren en signalen kunnen oppakken dat een kind op een bepaald moment ergens mee zit en vervolgens op het juiste moment hierover met het kind kunnen praten. In zo'n gesprekje gaat het er niet om te proberen de diepste gevoelens van een kind bloot te leggen. Blijf altijd in het hier en nu en wat je ziet bij het kind. Een opmerking als: 'Ik zie dat je een beetje verdrietig bent, is dat zo?' kan voor het kind bevestigend werken. Laat het verder aan het kind over of het er iets over wil vertellen. Het hangt er ook van af hoeveel warmte je als leerkracht uitstraalt en hoe uitnodigend je op een kind overkomt. Een arm troostend om een kind heen geslagen kan uitnodigen zijn of haar verdriet met je te delen. Je kunt ook uitnodigend zeggen: 'Als je wat wilt vertellen, mag dat hoor.' Zo forceer je niets en laat je het initiatief aan het kind. Je bent dan niet therapeutisch bezig, maar gewoon menselijk warm.

Je probeert het kind toch heel veel respect te geven. Aandacht voor het kind zelf. Even de tijd voor ze nemen, of ze toch nog emotioneel te prikkelen zijn. Dat er iets loskomt. Want dat is heel belangrijk. En in ieder geval te complimenteren als iets goed gaat, benadrukken als ze iets goed doen. Als het niet zo goed gaat, volgende keer beter. Ik ben zelf ook echt een gevoelsmens, dat probeer ik toch levendig te houden, anders worden het van die bodemloze kinderen. Dat zou ik heel jammer vinden. En ik kan het niet voorkomen, maar doe mijn best om het wel te voorkomen. Maar ik hoop dat als ze later weg zijn, ze met liefde aan deze school terugdenken. Dat er iets blijft hangen van een warm gevoel. Dat vind ik belangrijk. Gewoon die aandacht. Vinden ze leuk. Ze vertellen ook heel graag.

Bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling

Goed in je vel zitten is de basisvoorwaarde voor de cognitieve ontwikkeling van elk kind. Veel asielzoekerskinderen zitten echter niet goed in hun vel. Onderzoeken wijzen uit dat ze hoog scoren op het gebied van psychische problemen (Fazel & Stein 2002, Abou Farha 2004, Bouwman 2004). Natuurlijk hebben niet alle kinderen professionele hulp nodig; de meesten zijn gebaat bij een goede, ondersteunende omgeving, zoals de school. Asielzoekersscholen zijn van oudsher bekend met deze problemen; sociaal-emotionele ondersteuning behoort tot hun 'core business' en is een belangrijk kerndoel in dit onderwijs.

Individuele ondersteuning vindt plaats zoals onder meer hierboven beschreven is. Soms ook kan een creatief therapeute extra individuele ondersteuning bieden. Daarnaast maken veel scholen gebruik van klassikale methoden die de sociaal-emotionele ontwikkeling bevorderen. Veel gebruikt worden onder meer 'Laat maar zien wie je bent', 'Beter omgaan met jezelf en de ander', 'FC de Wereld'⁴, 'Applaus voor jezelf' en 'Leefstijl'. In een grootschalig onderzoek

⁴ FC de Wereld is al vertaald in het Noors en zal in 2005 en 2006 ook uitgevoerd worden in vijf andere Europese landen.

naar de effecten van 'FC de Wereld' en 'Laat maar zien wie je bent' blijken er op termijn positieve resultaten bij de kinderen zichtbaar te zijn: zij functioneren psychisch beter, hebben minder psychosomatische klachten en hun sociaal gedrag is beter. Bovendien worden hun cognitieve prestaties beter (Bongaards e.a. 2005). Het uitvoeren van specifieke lesmethoden blijkt wel degelijk een positieve invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te hebben, die met name op de langere termijn doorwerken. En een betere sociaal-emotionele toestand heeft weer een goede invloed op de cognitieve ontwikkeling.

Structuur en voorspelbaarheid

Ook een goede structuur, vastigheid en voorspelbaarheid dragen bij tot een gevoel van veiligheid en zekerheid. Natuurlijk hebben alle kinderen structuur nodig, maar deze kinderen in het bijzonder. Vaak is er thuis weinig structuur en in de voortgang van hun leven is daarvan al helemaal weinig te bespeuren. Het is wellicht een open deur, maar een vast dagpatroon, een vaste juf of meester, een vaste dagindeling, een vaste plek in de klas, zijn ongelooflijk belangrijk.

Structuur vind ik heel belangrijk. Het dagprogramma zetten we op het bord. Aan de hand van picto's kunnen ze zien hoe ver ze zijn. Daarmee geef je ze structuur. Het is belangrijk want thuis is die structuur lang niet altijd op dezelfde manier aanwezig.

Ik probeer vastigheid te bieden door het visueel maken van de dagen van de week. Wat gaan we doen vandaag, hoeveel keer gaan we naar school. Want kinderen hebben heel veel onrust in zich. Daarom is een duidelijk dagritme belangrijk.

Ik ben eigenlijk altijd het vaste punt in de groep. Ik ben er elke dag. Dat weten ze. En die andere kinderen in de groep, ze weten nooit voor hoe lang dat is.

Wisselend personeel doet afbreuk aan voorspelbaarheid

Hoewel de bovenstaande uitspraken gesneden koek lijken, geldt vastigheid niet altijd als het om de juf of de meester gaat. Op veel scholen werken parttime leerkrachten en dat betekent dat kinderen vaak twee juffen of meesters per week voor de klas zien. Bij een school in afbouw is er vaak een verloop van leerkrachten; dat wordt voor kinderen erg verwarrend en het knaagt aan het gevoel van veiligheid en zekerheid.

Eén structuur en één lijn voor kinderen is heel belangrijk. Juist omdat bij kinderen in hun leven zoveel onrust is, vind ik zo'n rust zo belangrijk. En dat was ver te zoeken. Bij de kleuters zaten op gegeven moment drie verschillende juffen. Dat kan niet anders, maar het is zo triest. En daarom zeg ik dat we moeten zoeken naar een stabiel team. Dat is voorwaarde nummer een voor het nieuwe jaar.

We hebben kinderen gehad. Die klas is naar een andere klas. Toen kregen ze twee leerkrachten. Weer één veranderd. Die is nu ziek en er komt iedere keer een andere. Bij die mag dit, bij die

dat... op een gegeven moment, een kind probeert het toch uit. En dan vinden ze het gek dat de kinderen lastig zijn. Alles wat in mijn gevoel zit, druist daar tegen in. Dat moet niet mogen. Maar dan zeggen ze dat het niet anders kan. En daarom werk ik ook volledig. Kinderen overdragen kost heel veel tijd en werk.

Structuur of vastigheid en voorspelbaarheid horen bij elkaar. Voorspelbaarheid geeft zekerheid. Kinderen willen weten wanneer het vakantie is, wanneer de school weer begint, wanneer het weekend begint, wanneer de juf of meester een studiedag heeft en de school dus gesloten is. Maar kinderen weten niet wat de toekomst brengt of de volgende week of misschien de volgende dag. Natuurlijk weten ze dat ze een keer weer moeten vertrekken en dus afscheid moeten nemen van de school. Bovendien worden ze er keer op keer aan herinnerd door het vertrek van klasgenootjes. Maar wat er daarna komt, is onvoorspelbaar. Oudere kinderen lijken de gedachte aan vertrek graag te willen verstoppen en er het liefste niet aan te willen denken. Denken hierover maakt maar onzeker en onzekerheid geeft angst: wat gaat er misschien gebeuren? Uit zelfbescherming sluiten ze zich daarom af voor deze gevoelens.

Helpen om beter met de onzekerheden van afscheid om te gaan

Dat afsluiten of 'afstomping' zoals het door leerkrachten ook wel genoemd wordt, niet goed is voor een gezonde ontwikkeling van kinderen is duidelijk. Ze moeten mogelijkheden geboden krijgen om te leren op een betere en effectievere manier met hun onzekerheden en angsten om te gaan. Vrij kunnen en durven praten over al die gevoelens en emoties of er op een andere wijze uitdrukking aan kunnen geven, lucht op en voorkomt stress. Het is daarom aan te bevelen om het thema 'afscheid' regelmatig met de kinderen te bespreken. Bij jonge kinderen kan dit in de vorm van een (poppenkast)spel gebeuren. Het vertrek van een kind, en zeker als dit met de nodige opschudding gepaard is gegaan, biedt hiervoor een goede gelegenheid, maar het hoeft natuurlijk niet alleen in die gevallen. Het kan ook in aan de orde komen als een kind een reactie laat merken.

Deze kinderen zijn zich ook allemaal bewust van het feit dat ze misschien terug moeten naar hun eigen land. Dat ze misschien helemaal niet mogen blijven. Ze zijn zich er allemaal goed bewust van. En daar praat ik wel over. Op hun niveau praat ik daar wel over. Ik ga ze geen dingen voorliegen. Ik ben daar wel eerlijk in. Maar ik ga ze geen dingen zitten vertellen zodat ze in paniek raken. Maar wel feiten.

Praten over gevoelens is soms lastig

Eerlijk over de feiten praten is belangrijk, maar ook gevoelens zijn echt en feitelijk aanwezig. Sommige leerkrachten lijken soms bang om bepaalde gevoelens te bespreken. Misschien zijn zij bang voor hun eigen emoties of voor emotio-

nele uitbraken van kinderen. Bang, om dit dan niet meer in de hand te hebben. Die angst is misschien wel terecht, maar zij doen de kinderen daarmee geen recht, want die zijn met hun gedachten vaak met dit onderwerp bezig. Als er op school geen aandacht aan wordt geschonken, lijkt het of hun diepste gevoelens ontkend worden en dat is niet bevorderlijk voor het zelfvertrouwen van kinderen. Hen in de gelegenheid stellen met elkaar te praten over hun gevoelens is geen therapie, maar een erkenning van hun problemen. Gevoelens delen geeft eerlijkheid ten opzichte van elkaar en scheidt vertrouwen: de meester of de juf begrijpt dat ik bang ben en de andere kinderen zijn ook wel eens bang. Dat is normaal, dus ik ben niet abnormaal. Praten of in een spel ermee bezig zijn en een keer huilen, werkt bijna altijd heel bevrijdend en kinderen kunnen zich daardoor een beetje gezonder ontwikkelen.

Ieder kind heeft daar zijn eigen manieren voor. We hebben een jongen gehad, die sloeg alles stuk. En heeft toen voor het eerst gehuild. Toen dachten we: nou dat is een doorbraak, nu toont hij emoties, hij weet: ik mag hier best huilen en verdrietig zijn.

Handreikingen hoe je met afscheid kunt omgaan

Van veel kinderen moet tussentijds, soms verwacht, vaak onverwacht, afscheid worden genomen. Er zijn vier redenen voor een tussentijds vertrek.

- 1 Het gezin van het kind heeft een status gekregen en mag het azc verruilen voor het begeerde huis ergens in Nederland.
- 2 Het gezin van het kind gaat op transfer naar een ander centrum. Dit komt zoals bekend heel vaak voor. Als gevolg van de sterke daling van de instroom van asielzoekers worden veel centra gesloten en worden de bewoners verspreid over andere centra. Uit onderzoek blijkt dat kinderen in één jaar wel twee tot soms vijf keer verhuizen naar een ander centrum (Bouwman e.a. 2004).
- 3 Het gezin van het kind is uitgeprocedeerd en moet het centrum verlaten. Vaak besluiten ouders dan te vertrekken met onbekende bestemming (MOB).
- 4 Het gezin is uitgeprocedeerd en moet het centrum verlaten, maar doet dit niet. In zulke gevallen wordt het soms gedwongen uitgezet, buiten de poort van het centrum en soms ook daadwerkelijk het land uit. Het levert vaak hartverscheurende taferelen op, die op kinderen en de omgeving een diepe indruk maken.

Ad 1 en 2 Verwacht vertrek

De gemakkelijkste vorm van afscheid nemen is als kinderen van tevoren weten dat zij zullen vertrekken, doordat het gezin een huis krijgt of bij transfer. Een goede manier van afscheid nemen is dat kinderen met een positief gevoel terug-

kijken op een bepaalde periode in hun leven, een gevoel dat hen rijker maakt en helpt bij een volgend afscheid. Wat kan ertoe bijdragen dat zij met een positief gevoel kunnen terugkijken op de tijd dat zij op deze school zaten?

Belangrijk is dat zij het gevoel krijgen dat ze gewaardeerd en gerespecteerd zijn geweest en dat hun vertrek een gevoel van verlies achterlaat. Maar ook dat zij op school vriendjes en vriendinnetjes hebben gehad voor wie zij iets hebben betekend.

Er zijn tal van vormen waarmee je duidelijk kunt maken dat het kind een gerespecteerde klasgenoot was en dat het de achterblijvers pijn doet dat het weggaat. Naast deze blijken van waardering die het kind van de groep en de leerkracht ontvangt tijdens het afscheid, krijgt het concrete herinneringen mee aan school en klasgenootjes. De werkvormen zijn mede afhankelijk van de leeftijd van het vertrekkende kind.

Daarnaast zijn vaste afscheidsrituelen belangrijk, ook hier is de vorm afhankelijk van de leeftijd. Rituelen kenmerken zich door een voorspelbare, vaste vorm en dat geeft, net als een vaste dagstructuur, houvast en zekerheid; ze bieden ook een beetje troost. Een voorbeeld van een ritueel is het zingen van een vast afscheidslied door de kinderen. Er is een school die hiervoor het liedje 'Afscheid' van Marco Borsato gebruikt.

Bij jongere kinderen kan als vast ritueel ook een afscheidsspel gemaakt worden of een afscheidsverhaal worden gelezen. Voor de oudere kinderen kan een afscheidstoneelstukje worden gemaakt

We geven een aantal suggesties voor vormen van afscheid nemen.⁵ Kies zo mogelijk één van deze vormen als een vast afscheidsritueel.

ONDERBOUW

- 1 Zet het kind dat weggaat op een kleine verhoging in het midden van de kring. Vertel als leerkracht wat je in het kind waardeert, wat je goed vindt aan het kind, wat het goed kan en wat je zult missen als het weg is. Vraag aan de andere kinderen of zij dat ook vinden en of zij nog andere leuke dingen kunnen vertellen over het kind. Zing met de hele groep een eerder ingestudeerd vrolijk afscheidslied als vast ritueel.
- 2 Doe een poppenkastvoorstelling waarbij kinderen met behulp van poppen uitdrukking kunnen geven aan hun waardering voor het vertrekkende kind en waarin zij (door middel van de poppen) kunnen laten zien wat hun emoties zijn bij het vertrek van dit kind. De poppen kunnen huilen of boos en verdrietig zijn of juist blij omdat het kind een huis krijgt. Ze kunnen het veel goeds toewensen bij het verblijf in een ander centrum. In een poppenkastvoorstelling kunnen kinderen al spelend hun gevoelens gemakkelijker laten zien.

⁵ Een aantal van de beschreven werkvormen is door leerkrachten bedacht en uitgevoerd.

- 3 Laat de kinderen een tekening maken voor het kind dat weggaat, laat hen hun naam erop schrijven of doe dit zelf en maak er een mooi boekje van voor het vertrekkende kind.
- 4 Maak een klassenfoto en geef deze mee aan het kind.
- 5 Geef aan het kind dat weggaat een klein knuffeltje mee.
- 6 Laat de kinderen een steentje zoeken, dat zij aan het vertrekkende kind als gelukssteentje kunnen meegeven.
- 7 Maak een mooie medaille van bijvoorbeeld beplakt karton, schrijf er de naam van het kind op, die van de juf of meester en de school en schrijf aan de achterkant goede dingen over het kind. Bevestig er een mooi lint aan en hang het om de hals van het kind. Dit kan eventueel ook plaatsvinden tijdens activiteit 1.
- 8 De kinderen en de leerkracht staan in een kring en hebben elkaars handen vast. Ze maken de kring zo breed mogelijk en maken daarbij een geluid van 'wat jammer dat we zo ver uit elkaar gaan'. Klinkt als: aaah.
Ze maken de kring zo klein mogelijk en maken daarbij een geluid van 'wat eng om zo dicht bij elkaar te staan'. Klinkt als: oe of ai.
Een paar keer herhalen, de laatste keer met de kring zo breed mogelijk. Eindigen met 'dag' zeggen, handjes schudden.
- 9 Studeer een liedje in. Alle kinderen kennen het en zingen het bij het afscheid van een kind. (Op de wijs van 'Altijd is Kortjakje ziek'; op de puntjes komt steeds de naam van het vertrekkende kind te staan.)

Nu gaat ... van ons weg.

Hé wat jammer, wat een pech.

Jij bent leuk, dat moet je weten

en je mag ons niet vergeten.

Dank je dat je bij ons was.

Veel geluk van onze klas.

- 10 Afscheidsdans met gekleurde sjaaltjes. De kinderen staan in een grote kring en het kind dat vertrekt, staat in het midden van de kring. Alle kinderen hebben een gekleurd sjaaltje. Eén voor één komt er een kind uit de kring die met het sjaaltje een dansje mag doen, stil staat voor het vertrekkende kind, een buiging maakt en daarbij uitsprekt: 'Ik ben (Admira) en wens jou het allerbeste'. Het kan natuurlijk ook een andere afscheidswens zijn. Als alle kinderen geweest zijn, mag het vertrekkende kind een dansje maken rond de kring en daarbij uitspreken: 'Ik ben (Zahra) en wens jullie het allerbeste'. Daarna applaudisseren allen voor het vertrekkende kind.

MIDDENBOUW EN BOVENBOUW

- 1 Laat de kinderen op een A4-tje iets maken voor het kind dat weggaat, een tekening, een geschreven wens, een gedichtje of een collage. Ze schrijven er hun eigen naam op. Maak er een boekwerkje van en geef dit aan het kind mee. Het maken kan eventueel op een ander tijdstip gebeuren dan het uitreiken aan het kind. Maak van de uitreiking een feestelijke gebeurtenis.
- 2 Zie hierboven. Print op alle A4-tjes van tevoren een klein fotootje van ieder kind, zodat het een nog persoonlijker karakter krijgt. (Dit kost wel de nodige tijd en enig technisch vernuft.)
- 3 Bedenk met de kinderen een afscheidsspel waarin de verschillende emoties bij afscheid aan de orde kunnen komen. Laat het spel positief eindigen.
- 4 Maak een klassenfoto en laat alle kinderen op de achterkant hun naam zetten.
- 5 Geef de jongere kinderen een klein knuffeltje mee en de oudere kinderen een klein cadeautje.
- 6 Maak een cd-rom met daarop werkstukjes van het kind en foto's (van school, klas, schoolreisjes). (Dit kan wel duur uitvallen en vergt veel tijd en technisch vernuft.)
- 7 Geef het kind een visitekaartje van de school mee of een kaart met het e-mailadres van de school. Het kind kan dan later nog eens een e-mailbericht sturen.
- 8 Geef het vertrekkende kind een fototoestel of digitale camera. Het mag zelf foto's maken van alles wat het belangrijk vindt, vriendjes of vriendinnetjes, groepsfoto's. Laat het zelf beslissen hoe het de kinderen op de foto wil. Het kan ook foto's maken van de juf of de meester, het klaslokaal, de speelplaats, noem maar op. Laat de foto's ontwikkelen, print ze uit of sla ze op cd-rom op en geef dit aan het kind mee. Zo heeft het een heel eigen herinnering aan de school.
- 9 De kinderen en de leerkracht staan in een kring en hebben elkaars handen vast. Ze maken de kring zo wijd mogelijk en maken daarbij een geluid van 'wat jammer dat we zo ver uit elkaar gaan'. Klinkt als: aaah.
Ze maken de kring zo klein mogelijk en maken daarbij een geluid van 'wat eng om zo dicht bij elkaar te staan'. Klinkt als: oe of ai.
Een paar keer herhalen, de laatste keer met de kring zo wijd mogelijk. Eindigen met 'dag' zeggen, handjes schudden.
- 10 Studeer een liedje in. Alle kinderen kennen het en zingen het bij het afscheid van een kind. (Op de wijs van 'Altijd is Kortjakje ziek'; op de puntjes komt steeds de naam van het vertrekkende kind te staan.)

Nu gaat ... van ons weg.
 Hé wat jammer, wat een pech.
 Jij bent leuk, dat moet je weten
 en je mag ons niet vergeten.
 Dank je dat je bij ons was.
 Veel geluk van onze klas.

- 11** Afscheidsdans met gekleurde sjaaltjes. De kinderen staan in een grote kring en het kind dat vertrekt, staat in het midden van de kring. Alle kinderen hebben een gekleurd sjaaltje. Eén voor een komt er een kind uit de kring die met het sjaaltje een dansje mag doen, stil staat voor het vertrekkende kind, een buiging maakt en daarbij uitsprekt: 'Ik ben (Admira) en wens jou het allerbeste'. Het kan natuurlijk ook een andere afscheidswens zijn. Als alle kinderen geweest zijn, mag het vertrekkende kind een dansje maken rond de kring en daarbij uitspreken: 'Ik ben (Zahra) en wens jullie het allerbeste'. Daarna applaudisseren allen voor het vertrekkende kind.

Ad 3 en 4. Onverwacht vertrek

Vaak is het niet mogelijk om afscheid te nemen van een kind, zoals bij plotseling vertrek met onbekende bestemming en meestal ook bij daadwerkelijke uitzetting. In die gevallen wordt de klas geconfronteerd met een plotseling lege stoel. Soms waren er al geruchten dat het gezin ging vertrekken, soms weten kinderen eerder dan de juf of de meester dat een gezin is vertrokken. Een plotseling en onverwacht vertrek heeft grote invloed op de achterblijvende kinderen, al is dat niet altijd direct te merken. Aannemelijk is dat achterblijvende kinderen zich opnieuw onveilig, onzeker en angstig zullen voelen. Het is weer een confrontatie met wat henzelf misschien over enige tijd ook kan overkomen.

Bij een kind dat met onbekende bestemming is vertrokken, is een bijkomend probleem dat pas na twee weken duidelijk is of het ook daadwerkelijk is vertrokken. Dan beschouwt het COA het als officieel.

De vader kwam op school melden dat zijn zoon en dochter ziek waren. Ik wilde naar de bungalow gaan met kleurenplaten. Er was niemand. Als je ziek bent, dan blijf je toch in de bungalow. Toen zei ik tegen de kinderen of ze wilden opletten of ze leven zagen in de bungalow, want ik zag helemaal niemand. Raar. Na twee weken heb ik het gemeld bij afdeling wonen.

In de tussentijd blijft de onzekerheid, hoewel meestal al wel direct duidelijk is of een kind nog terugkomt of niet. Wat kun je als leerkracht in die periode doen en wat doe je als het vertrek definitief is geworden?

Symbolische aanwezigheid

In de twee weken dat afgewacht moet worden of een kind ook daadwerkelijk vertrokken is, kan het symbolisch aanwezig blijven door zijn tafel met zijn naam en stoel te laten staan en ook de spulletjes van het kind op hun plek te la-

ten liggen. Ook kun je op het tafeltje zijn foto neerzetten. Alle kinderen verwachten natuurlijk dat het niet meer terugkomt, maar je kunt nooit weten. Voor leerkrachten en kinderen is het een onzekere en moeilijke periode. Iedereen voelt dat het kind weg is, maar toch kun je geen afscheid nemen. Zo hangt een мов-kind een beetje in het luchtledige: het is er niet meer, maar het is nog niet definitief weg. Het is voor kinderen een heel onzekere situatie en voor leerkrachten een dilemma: moet je al afscheid nemen of wachten totdat het afscheid definitief is?

Maak onzekerheid bespreekbaar

Het is belangrijk om kinderen beter te laten omgaan met onzekerheden. Zij hebben er recht op dat zij niet te lang in onzekerheid worden gehouden. Zij ontwikkelen in de tussentijd misschien allerlei gedachten die hen nog meer in onzekerheid brengen. Misschien verwachten zij steun van de leerkracht. Daarom is het aan te raden om vrij snel na een мов hierover met de kinderen te praten. Als leerkracht kun je aangeven dat je ook niet weet of het kind nu wel of niet definitief weg is en je kunt je eigen gevoelens hierover delen met de kinderen. Zeg bijvoorbeeld: 'Jongens (en meisjes) ik mis (Aïsha) toch wel en ik denk dat jullie haar ook missen. Ik weet niet helemaal zeker of ze weg is, maar we weten allemaal dat als iemand een tijdje niet op school komt en de caravan staat leeg, dat dan het hele gezin waarschijnlijk vertrokken is. Misschien naar een ander land. We hopen dat zij daar een beetje gelukkig kan worden. Waar denken jullie dat (Aïsha) nu is?' Zo kun je kinderen de gelegenheid geven hun onzekere gevoelens te uiten.

Praten over afscheid is belangrijk

Als het vertrek van een kind gepaard is gegaan met veel politievertoon en onrust in het centrum, zoals bij een uitzetting, zie je bij kinderen een grote behoefte om daarover te praten.

Toch wel weer schrikken. Dan is daar de realiteit die ze voor zichzelf altijd een stukje weg-schuiven. Dat ze denken: 'Voor ons geldt dat niet'. Op het moment dat zoiets gebeurt, komt die realiteit voor hen weer heel erg dichtbij. Dat ze toch even schrikken. Dan praten ze daar de eerste dagen heel veel over en er wordt veel naar foto's gekeken.

Schep ruimte voor een kringgesprek na een gebeurtenis die op kinderen indruk maakt, zoals het uitzetten van een klasgenootje. Doe dit ook na twee weken мов, wanneer het afscheid definitief is. Zeker als het kind al weg is, heeft het praten over afscheid zin. Het heeft een opluchtend effect en versterkt het gevoel van gemeenschappelijkheid en daarmee van veiligheid.

Begin het kringgesprek met een uitnodiging aan kinderen om te vertellen hoe ze zich hierbij voelen. Het is uitnodigend voor kinderen als je eerst zelf vertelt dat je verdrietig bent dat het kind zo plotseling weg is en dat je je kunt voorstellen dat zij dat ook zo voelen.

Met twee weken zijn ze officieel MOB. Dan ga ik echt met de kinderen praten. Hoe is het gegaan, wanneer hebben ze hem voor het laatst gezien, wat dachten ze... Op die manier nemen we in de kring afscheid van hem. Als ze kwaad zijn of verdrietig, dat we het allemaal onder woorden kunnen brengen. Dat het niet leuk is.

Voor jonge kinderen zijn andere werkvormen soms beter geschikt om hun onzekerheidsgevoelens tot uitdrukking te brengen. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een verhaaltje over afscheid nemen of in een poppenkastspel dat de kinderen mogen spelen.

Vaste rituelen zijn belangrijk

Net als bij het afscheid van een kind dat nog aanwezig is, zijn vaste afscheidsrituelen ook belangrijk wanneer het kind er niet meer bij is. Veel werkvormen die bij een verwacht vertrek beschreven staan, zijn niet bruikbaar bij het afscheid van een reeds vertrokken kind. Het zingen van een vast afscheidslied is echter ook in deze gevallen aan te bevelen. Verder kun je als een vast afscheidsritueel de kinderen iets laten maken voor het vertrokken kind zoals een tekening, een brief, een gedichtje en deze werkstukjes ophangen naast bijvoorbeeld een foto of een werkstukje van het betreffende kind. Als je ooit nog iets van het verdwenen kind hoort, kun je die werkstukjes alsnog opsturen. Meestal kan dit niet, maar dan hebben de afscheidswerkstukjes een symbolische waarde, zowel voor de achterblijvende kinderen als voor het vertrokken kind. De achterblijvende kinderen drukken er hun genegenheid voor het vertrokken kind mee uit en het kind dat weg is, weet dat zijn klasgenootjes een boodschap zullen achterlaten en dat er op een goede manier afscheid van hem wordt genomen.

Zo kan het afscheid voor alle kinderen een positief gevoel bewerkstelligen.

Dat betekent dat kinderen die weg zijn, ook kinderen die weggaan of weggehaald worden, nog weten dat als ze weg zijn, hun foto er nog is. En dat de andere kinderen ook denken: ze zijn weg maar we kunnen nog even naar ze kijken. Dat zeggen ze ook wel: 'Jammer dat ze weg zijn, maar we kunnen nog even naar hun foto kijken'. Dat geeft een stuk steun.

Collectief afscheid nemen van de school

Meer en meer worden scholen geconfronteerd met sluiting van het centrum en dus van de school. Dit heeft op leerkrachten en kinderen vaak een nog grotere invloed dan het individuele afscheid van een kind. Het geeft veel onzekerheden en roept veel negatieve gevoelens op. Hoe kun je een collectief afscheid toch proberen om te buigen naar een positieve ervaring, zowel voor de kinderen als voor de leerkrachten?

De datum dat een school zal moeten sluiten is meestal ruim van tevoren bekend. Daardoor is er voldoende gelegenheid om in een projectmatige vorm het

collectieve afscheid voor te bereiden. In het schoolzorgplan (zie hoofdstuk 3) staan, als het goed is, de stappen hiervoor in grote lijnen al beschreven.

Informeer de kinderen tijdig wanneer de school gaat sluiten. Voorspelbaarheid versterkt immers het zekerheids- en veiligheidsgevoel bij kinderen. Vertel hen daarbij dat de hele school gaat werken aan het afscheid van de school en de kinderen.

Begin met het afscheidproject, indien mogelijk, twee tot drie maanden voor de school sluit, omdat in de loop van de laatste maanden gezinnen al overgeplaatst worden. Het project loopt vijf tot zes weken, waardoor de meeste kinderen het helemaal kunnen afmaken. Het project bestaat uit bezig zijn met het thema afscheid en het voorbereiden van het grote feestelijke afscheid, waarbij alle ouders op school uitgenodigd worden.

Voorbeeld van een afscheidproject

Het afscheidproject beslaat een ochtend of middag per week, waarin de kinderen in alle groepen gelijktijdig aan de slag gaan met het naderende afscheid. Tijdens het project moet stilgestaan worden bij allerlei gevoelens die zij hebben rondom het afscheid: boosheid, angst, onzekerheid, verdriet, maar zeker ook blijheid. Dit stimuleert hen hun gevoelens met elkaar te delen. Het accent moet tijdens het project grotendeels komen te liggen op het stimuleren van positieve gevoelens. Door gezamenlijk bezig te zijn met het thema afscheid nemen, wordt het groepsgevoel versterkt en daarmee de emotionele band met elkaar. Het motto hierbij is: Samen staan we sterker in onze gevoelens! Zien dat de hele school er gelijktijdig mee bezig is, versterkt het saamhorigheidsgevoel nog meer.

Op de projectochtend of -middag ondernemen de kinderen per groep activiteiten die te maken hebben met afscheid.

Afscheidskoffertje

De jongere kinderen kunnen een afscheidskoffertje maken, waarin zij allerlei dingen kunnen doen die zij tijdens het afscheidproject maken. Het koffertje kan gemaakt worden van een schoenendoos, waaraan een handvat en een sluiting worden gemaakt.

Knip de deksel van de schoenendoos aan twee kanten in, zodat de achterkant vastgezet kan worden aan de doos. Zo krijg je een echte kofferdeksel. De deksel is goed vast te zetten door middel van splitpennen. Maak gaatjes in de deksel en de doos en zet de splitpennen vast. Je kunt het deksel ook bevestigen met tape aan de binnen- of buitenkant.

Wanneer er een stoffen band beschikbaar is, kun je daar het handvat van het koffertje van maken. Als er geen stoffen band beschikbaar is, kun je het handvat ook maken van dik karton. Zet het handvat vast met splitpennen in het midden van de voorkant van de doos.

Voor de sluiting van het koffertje heb je verschillende mogelijkheden. Het eenvoudigst is om in de doos en de deksel een gaatje te prikken en daar een touwtje of een lintje doorheen te halen. Daarin kan gemakkelijk een strik worden gelegd.

Iets meer werk, maar erg leuk, is een echte sluiting met een grote kraal. Je neemt een grote

kraal en haalt er een dun touwtje doorheen. Prik twee gaatjes in de doos en haal de touwtjes hier doorheen. Aan de binnenkant van de doos een knoopje en de kraal zit vast. Ook in de deksel maak je twee gaatjes op dezelfde plaats en je maakt met een touwtje een lus, die precies om de kraal past. Zo heb je een handig slotje. Je kunt in plaats van de kraal ook een grote knoop nemen.

Het koffertje kan beplakt worden met gekleurd papier of met viltstift of verf gekleurd worden. Leuk is als er een sticker van de school op geplakt kan worden. Ook kunnen er stickers op geplakt worden met de namen van azc's waar de kinderen gewoond hebben. Na het feestelijke afscheid met de ouders mogen ze het koffertje mee naar huis nemen.

Poppenkastspel

Jongere kinderen kunnen een poppenkastspel maken over een verhaal dat gaat over afscheid nemen. Daarin kunnen ze allerlei gevoelens kwijt die te maken hebben met afscheid nemen.

Afscheidsdans

Jongere kinderen, maar ook oudere, kunnen een dans bedenken die als thema afscheid heeft. Oudere kinderen kunnen een choreografie bedenken en deze instuderen om op het grote afscheid uit te voeren.

Toneelstuk

Oudere kinderen kunnen een toneelstuk maken waarin afscheid nemen centraal staat. Ook dit kan gedurende enkele weken geoefend worden om het op de feestelijke afsluiting op te voeren voor de school en de ouders. Zij kunnen hierin allerlei elementen opnemen die gevoelsmatig met afscheid te maken hebben, maar de teneur moet altijd positief zijn.

Tekeningen

Jongere en oudere kinderen kunnen tekeningen maken over het thema afscheid. Van deze tekeningen kunnen grote collages gemaakt worden die opgehangen worden bij het grote afscheid.

Gedichten en verhalen

Oudere kinderen kunnen gedichten of verhalen schrijven over afscheid. Tijdens het feestelijke afscheid kunnen ze deze voorlezen.

Muziekinstrumenten

Deze werkvorm is zowel geschikt voor de wat jongere als voor oudere kinderen. De muziekinstrumentjes zijn te maken uit allerlei materiaal zoals wc-rolletjes, dichtgeplakt en gevuld met rijstkorrels, steentjes of erwten. Voor jongere kinderen zul je dit zelf grotendeels moeten maken, maar zij kunnen die daarna versieren. Andere muziekinstrumenten zijn flessen die verschillend met water

zijn gevuld en kunnen dienen als xylofoon, trommels van blikken, kokertjes van fororolletjes gevuld met rijst of ander materiaal, enzovoort.

Afscheidslied

Bij jongere kinderen moet je een afscheidslied zelf bedenken en het laten instuderen, maar oudere kinderen kunnen zich creatief uitleven op een tekst en bijbehorende muziek. Op het feestelijke afscheid kunnen zij voor de school en de ouders het zelfgemaakte lied zingen. Jongere kinderen kunnen het begeleiden met hun zelfgemaakte muziekinstrumentjes.

Kleien

Jongere en oudere kinderen kunnen figuren of afbeeldingen van klei maken die te maken hebben met het thema afscheid. Als dit mogelijk is, kunnen deze gebakken worden en eventueel beschilderd en op het feestelijke afscheid tentoongesteld worden. Kinderen kunnen daarna hun eigen figuur meenemen.

Verskillende gevoelens

Jonge kinderen kunnen, verspreid over het project, zich bezighouden met de gevoelens boos, bang, verdrietig en blij. Zie daarvoor de lesmethode 'Applaus voor jezelf' waarin deze lessen beschreven zijn. Als je de beschikking hebt over de lesmethode, kun je gebruik maken van de gevoelsplaten en de gevoelsmeter. Tijdens het hele project kunnen de bijbehorende handpoppen Kiko en Coco een rol spelen bij de begeleiding van de kinderen.

Foto's

Oudere kinderen kunnen per groep foto's maken van alles wat ze belangrijk vinden aan en in de school. Ze kunnen van groepjes kinderen foto's maken, ze in een bepaalde stand laten zetten of op een bepaalde manier laten kijken. Ze kunnen de jufs en de meesters op de foto zetten, foto's van de eigen klas, van de speelplaats, van het gymlokaal. Ze kunnen ook een fotoserie maken met het thema afscheid. Wat hoort bij afscheid? Wat moet er dan op de foto's te zien zijn? Enzovoort. Het kan een heel fotoproject worden, dat ze tentoonstellen op het feestelijke afscheid.

Er zijn tal van andere activiteiten te bedenken waarin kinderen zich met het thema afscheid kunnen bezig houden. Een school die de beschikking heeft over een creatief therapeut, een dans- of dramadocent, een muzikleraar of een speltherapeut, kan van hem of haar gebruik maken bij het bedenken van creatieve activiteiten. Ook valt er te denken aan het inschakelen van creatieve deskundigen van buiten de school. Zo heeft een school Stichting de Vrolijkheid ⁶ bij het project ingeschakeld.

⁶ Nationale stichting ter bevordering van Vrolijkheid, Postbus 10216, 1001 EE Amsterdam, telefoon 020 627 32 87, e-mail info@vrolijkheid.nl.

Samen vijf of zes weken bezig zijn met het project afscheid zal ook onder leerkrachten het saamhorigheidsgevoel bevorderen en een positief gevoel teweegbrengen.

Feestelijk afscheid

Het einde van het project moet een feestelijke afscheidsochtend of -middag worden, samen met de ouders van de kinderen. Informeer de ouders ruim van tevoren dat er een project over het afscheid van de school van start zal gaan en dat zij hiervoor uitgenodigd worden. Nodig de ouders kort voor de afscheidsdag opnieuw uit en vraag hun of zij lekkere hapjes willen maken voor het feestelijke afscheid op school.

Het is erg belangrijk de ouders te betrekken bij het afscheid van hun kind van de school. Zij zullen ervaren hoe belangrijk de school is voor hun kinderen en hoe belangrijk het is om op een goede en positieve manier afscheid te kunnen nemen. Daar zit ook een opvoedkundig element in.

Het is mooi als de school een grote ruimte heeft waar de ouders plaats kunnen nemen en waar de kinderen groepsgewijs aan de andere kinderen, de ouders en de leerkrachten kunnen laten zien waarmee zij in de voorbije weken bezig zijn geweest en hoe zij in de uitvoering van spel, dans, muziek, toneel, poppenkast en dergelijke het afscheid van de school gestalte hebben gegeven.

Als dit vanwege ruimtegebrek niet mogelijk is, moeten zij met hun ouders in de eigen klas hun uitvoering geven. Het is aan te bevelen dat er wel een gezamenlijk slot plaatsvindt met alle ouders en kinderen.

Het is tevens aan te raden dat ook de leerkrachten iets bedacht hebben hoe zij met elkaar en voor de kinderen het afscheid hebben vormgegeven. In een uitvoering kunnen zij aangeven wat de school en de kinderen voor hen betekend hebben en hoe zij zelf geworsteld hebben met het komende afscheid, maar ook dat zij dankbaar en met tevredenheid terugkijken op de azc-school en de kinderen en hun ouders veel geluk toewensen voor hun toekomst.

Door de hele school heen kunnen werkstukken en foto's worden opgehangen en neergezet die de kinderen tijdens het afscheidproject hebben gemaakt, zodat de ouders deze kunnen bewonderen.

Het afscheid kan ook nog een heel persoonlijk positief slot krijgen door de kinderen een voor een naar voren te halen en een persoonlijk aandenken aan de school te geven. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een 'oorkonde' van de school waarop goede persoonlijke eigenschappen van het kind staan vermeld. Ook een groepsfoto met de juf of meester kan worden meegegeven als aandenken aan de school en de vriendjes en vriendinnetjes. De jongere kinderen krijgen hun koffertje, dat zij aan het begin hebben gemaakt, met daarin de werkstukjes mee naar huis.

Tot slot is er limonade voor de kinderen en thee, koffie of frisdrank voor de ouders en kan iedereen smullen van de lekkere hapjes die de ouders hebben gemaakt.

Er zullen altijd kinderen zijn die al tijdens het project moeten vertrekken. Geef ook hun de 'oorkonde' mee en de groepsfoto. Voor hen kan in de eigen groep een van de afscheidsactiviteiten worden gedaan die beschreven zijn onder 'verwacht vertrek'.

3

Beleid van de school: zorgplan

Kenmerkend voor het asielzoekersonderwijs is de voortdurende in- en uitstroom van leerlingen. Het is het onvermijdelijke gevolg van de instroom van nieuwe asielzoekersgezinnen, de verblijfsprocedures, de inrichting van nieuwe azc's en bijbehorende scholen in het verleden en de frequente transfers van gezinnen van het ene centrum naar het andere.

In de afgelopen jaren zijn ook steeds asielzoekersgezinnen afgewezen, uitgezet of met onbekende bestemming vertrokken na een definitieve afwijzing. Dit verschijnsel is sterk toegenomen als gevolg van de nieuwe vreemdelingenwet en de uitzetting van de 26 duizend asielzoekers die nog onder de oude vreemdelingenwet zijn binnengekomen en feitelijk uitgeprocedeerd zijn. Hoewel asielzoekersscholen er het meest mee geconfronteerd worden, zijn de gevolgen van plotseling vertrek van asielzoekerskinderen ook merkbaar op reguliere scholen. Veel asielzoekerskinderen zijn immers doorgestroomd naar reguliere scholen, zonder dat er uitzicht was op een verblijfsvergunning. Veel uitgeprocedeerde asielzoekersgezinnen krijgen te horen dat ze alsnog moeten vertrekken, waardoor kinderen plotseling van de ene op de andere dag weg zijn. Zijn asielzoekersscholen hier min of meer aan 'gewend', op reguliere scholen leidt de plotselinge verdwijning van een kind uit de klas vaak tot veel commotie en opschudding onder de achtergebleven kinderen.

Daarnaast zijn de gevolgen van de sterk verminderde instroom van nieuwe asielzoekers voor het asielzoekersonderwijs dramatisch. In twee jaar is het aantal asielzoekersscholen gedaald van 120 tot 70 en een verdere daling is te verwachten. Dit heeft uiteraard grote consequenties voor leerkrachten en kinderen. Er is onzekerheid bij scholen over het voortbestaan van het centrum en dus van de school, over de 'ombouw' van het centrum tot een terugkeercentrum of tot een oriëntatie- en inburgeringscentrum of tot een centrum voor opvang van uitgenodigde asielzoekers. Soms is de sluiting van een centrum voor een bepaalde datum aangekondigd en komt het bericht dat het langer open blijft of dat het vervroegd sluit.

Deze onzekerheid en mogelijke discontinuïteit van het onderwijs hebben natuurlijk gevolgen voor zowel de kinderen als de leerkrachten. Scholen moe-

ten daarom een zorgplan hebben dat erin voorziet hoe op adequate wijze aandacht wordt besteed aan de sociaal-emotionele gevolgen van voortdurend afscheid nemen.

Zorgplan

Elke school zal een zorgplan moeten hebben dat onderdeel vormt van het schoolplan. Dit zorgplan moet beschrijven hoe een school omgaat met de volgende onderwerpen.

- 1 Waar moederschool en azc-school werken met een geïntegreerd schoolplan, kan een aparte paragraaf gewijd worden aan het beleid rond afscheid nemen. Uit contacten van Lowac met de Inspectie voor het Onderwijs is duidelijk geworden dat een zorgplan dat hierin voorziet, een van de specifieke toetsingspunten is bij een inspectiebezoek. Het eerste motief van de Inspectie hiervoor is dat voortdurend afscheid nemen specifiek is voor dit type onderwijs en dat er daarom vanuit de zorg voor de sociaal-emotionele ontwikkeling structureel aandacht aan besteed moet worden. Omdat het niet alleen gaat om zorg bij het individuele afscheid, maar ook om zorg bij het collectieve afscheid van de school, zal in het zorgplan ook aandacht moeten worden besteed aan enerzijds de technische en materiële kant van sluiting (de harde kant, zie de website van Lowac (www.lowac.nl) voor een stappenplan bij de sluiting van een school) en anderzijds aan de sociaal-emotionele gevolgen voor zowel leerlingen als leerkrachten (de zachte kant).

Een tweede motief van de Inspectie is de zorg voor een adequate rapportage ten behoeve van de overdracht aan een andere school.

- 2 Belangrijk is ook dat in een dergelijk zorgplan moet worden aangegeven, hoe scholen zorg zouden moeten dragen voor een herkenbare pedagogische lijn in de onderwijs carrière van asielzoekerskinderen, die gekenmerkt wordt door discontinuïteit, instabiliteit en onzekerheid.
- 3 Tenslotte is belangrijk dat het zorgplan aangeeft hoe de school voorziet in mogelijke extra zorg voor leerlingen die emotioneel dreigen vast te lopen.

Zorgen voor een goede begeleiding bij het afscheid nemen

In het zorgplan zou beschreven moeten worden wat de taken van de school zijn bij de sociaal-emotionele begeleiding van leerlingen in het proces van voortdurend afscheid nemen van elkaar. In het vorige hoofdstuk stond hiervan een uitgebreide beschrijving. Samengevat zijn de belangrijkste taken: een goede ondersteuning bij het opvangen van de sociaal-emotionele gevolgen van afscheid nemen en kinderen vaardigheden aanreiken om te leren op een effectieve manier om te gaan met stress en spanningen als gevolg van deze gebeurtenissen.

Zorg voor leerlingen bij collectief afscheid

Elke school zou een goed draaiboek moeten hebben hoe te handelen in het geval dat de school te horen krijgt dat ze moet sluiten. Voor de zakelijke en materiële kant bestaat er al een Stappenplan sluiting/inkrimping azc-scholen van Lowac (zie www.lowac.nl). In hoofdstuk 3 van dit Stappenplan gaat het vooral over de materiële kant met een kleine verwijzing naar de emotionele kanten van de sluiting voor leerkrachten. Hieronder wordt uitgebreid op de emotionele kanten ingegaan, eerst voor kinderen en daarna voor leerkrachten.

In de aanloop naar de sluiting van de school moet tijdig onder ogen worden gezien op welke wijze de kinderen emotioneel op het afscheid worden voorbereid. Een collectief afscheid heeft op de kinderen veel meer impact dan het individuele afscheid van een kind. Omdat de sluiting al maanden van tevoren bekend is, kan er veel meer tijd worden gestoken in een goede voorbereiding om het collectieve afscheid een positief en feestelijk karakter te geven.

Zorg er als school voor dat je naast de materiële kanten van sluiting ook een draaiboek hebt liggen voor de emotionele kanten van de leerlingen om een goed en positief gevoel van afscheid bij hen te bewerkstelligen. Het draaiboek moet erin voorzien dat tijdig planmatig met school en leerlingen wordt toegevoerd naar het naderende afscheid. Ook hierbij staan voorspelbaarheid en versterking van het veiligheidsgevoel voor de kinderen voorop. Tijdig wil zeggen dat minimaal twee à drie maanden van tevoren met het afscheidproject moet worden begonnen. In de afbouw van het azc worden gezinnen soms al eerder overgeplaatst. Er moet zoveel mogelijk worden voorkomen dat kinderen het afscheidproces niet of maar gedeeltelijk kunnen meemaken. Soms echter gooit het COA roet in het eten, waardoor de school plotseling eerder moet sluiten en van een tijdige voorbereiding geen sprake meer kan zijn. Probeer in dat geval toch zoveel mogelijk van het afscheidproject uit te voeren.

Tijdens het afscheidproces moet er aandacht zijn voor gevoelens en emoties en gelegenheid worden geboden voor uitingsmogelijkheden daarvan. Elk kind zal op een eigen wijze op het naderende afscheid reageren. Meestal zie je een mix van emoties en soms helemaal geen emoties, omdat kinderen zich hebben afgeschermd.

Het afscheidproces moet zeker ook blijde en feestelijke elementen bevatten. Kinderen moeten het afscheid als positief ervaren: ik ben blij dat ik op deze school heb gezeten en zoveel vriendjes en vriendinnetjes heb gehad en zo'n lieve juf of aardige meester.

In hoofdstuk 2 zijn voorbeelden gegeven hoe dit afscheidproces op school vorm kan krijgen.

Zorg voor leerkrachten bij individueel en collectief afscheid

Afscheid nemen is een verschijnsel dat onlosmakelijk met het asielzoekersonderwijs verbonden is. Ook voor leerkrachten is het afscheid nemen van kinderen een onlosmakelijk deel van hun werk. Veel leerkrachten hebben er in het

begin van hun loopbaan in het asielzoekersonderwijs behoorlijk moeite mee gehad en voor sommigen geldt dat nog steeds. Leerkrachten zeggen dat ze gevoelsmatig de meeste moeite hebben met plotseling en onverwacht vertrek van kinderen, maar emotioneel aangrijpend vinden ze vooral de uitzettingen, zeker als dit betekent dat een kind van school gehaald wordt.

Bij een meisje kwam de politie hier met een busje en hebben ze het uit de klas gehaald. Dat was heel ingrijpend. Voor iedereen. Voor ons als leerkrachten, maar ook voor de kinderen en voor het kind zelf ook. Er stond ineens vreemdelingenpolitie met een huilende moeder om het kind uit de klas te halen. Binnen tien minuten moest het kind mee, want het vliegtuig stond al te wachten. Ze moesten naar Schiphol. En dat was heel naar. Ik heb tegen de vreemdelingenpolitie en het COA, en verder tegen iedereen die daarmee te maken had gezegd: 'Het kan me niet schelen wie het doorgeeft maar dit doen we niet nog een keer.' Je wilt het kind toch wat meegeven, even gedag zeggen, even de juffen langs. Nou dat mocht even, maar niet lang. Toen heb ik gauw wat schrijftjes bij elkaar gedaan en de juffen langs. Er was één juf die zat buiten te spelen met kleuters en ik dacht: 'We lopen ook even langs die juf'. Dus wat deed ik? Ik nam het kind mee naar buiten. Nou, ze liepen het echt achterna. Vreemdelingenpolitie: 'Waar gaat u met dat kind naar toe?' Alsof ik het kind nog even mee wilde nemen om te verstoppen of zo. Terwijl ik alleen maar heel onschuldig naar het schoolplein liep. Maar dit was heel ingrijpend. En het gebeurde allemaal in haast en in wantrouwigheid, alleen omdat ik even naar een juf buiten liep. Ik vond het heel naar, heel vervelend.

Heftige emoties de eerste keren

Bij verdwijning en uitzetting van een kind beseffen leerkrachten dat zij onmachtig zijn om het veiligheid te bieden, wat een essentiële voorwaarde in het onderwijs is. De eerste keren dat leerkrachten met dit verschijnsel worden geconfronteerd, brengen vaak heftige emoties teweeg. Uitzettingen roepen gevoelens op van woede over de wijze waarop gezinnen en kinderen zomaar worden weggehaald en de onrechtvaardigheid ervan, frustraties dat je het als leerkracht niet kan voorkomen, gevoelens van machteloosheid tegenover het beleid en de uitvoering. Maar ook schaamtegevoelens als Nederlander dat je eigen land zo met vreemdelingen omgaat.

Ik maak me boos over het systeem. Niet alleen als mensen mob gaan, überhaupt hoe gezeuld wordt met mensen van het ene azc naar de andere en bureaucratische flauwekul.

Het zomaar verdwijnen van kinderen, die misschien al langere tijd bij je in de klas zitten, roept gevoelens op van medelijden en medeleven over het lot van het kind, van verdriet over zijn onzekere toekomst, misschien ook schuldgevoel dat je het kind wellicht meer had kunnen meegeven of teleurstelling dat een positieve ontwikkeling van een kind afgebroken wordt.

Als ze naar een huis gaan, weten ze het zelf ruim op tijd. Als ze naar een ander centrum gaan, is het vaak plotseling. Dan gaan ze volgende dag al weg en overvalt het je ontzettend. Ze komen

het nog net vertellen. En bij mob weet je het echt niet. Ik heb een paar kinderen van wie ik nog steeds wil weten waar die gebleven zijn. Die waren ineens weg en ik wist het echt niet. Zeker bij een meisje uit Angola dat hier alleen met haar broer was, waar ik echt een naar gevoel over heb. Ik blijf denken: 'Wat is er van dat kind terechtgekomen?' Het was hier al een problematische situatie, ze heeft afschuwelijke dingen meegemaakt. En ineens is ze verdwenen. Daar heb ik een vervelend gevoel over. Ik hoop dat het goed met haar gaat, maar heb er weinig vertrouwen in.

Toch gewenning?

Gaandeweg zie je bij veel leerkrachten dat dergelijke emoties en gevoelens worden afgevlakt. Eigenlijk zie je een parallel proces als bij kinderen: ze gaan zich beschermen en sluiten zich af voor emoties en gevoelens om te kunnen overleven. Dit proces vindt ook plaats bij leerkrachten: om te kunnen overleven moet je jezelf beschermen tegen voortdurende spanningen en stressgevoelens. Het gevolg is dat je als leerkracht 'afgestompt' raakt en bereid bent meer te relativeren.

Moeilijk, maar je moet het incalculeren. In het begin neem je het mee naar huis. Blijf je denken hoe zou dat kind terechtkomen. Maar nu ... ik vind het nog jammer dat ik niet persoonlijk afscheid kon nemen, maar het hoort erbij. Het is mooi werk, maar dit zijn moeilijke kanten.

Je weet het, dat kinderen steeds afscheid gaan nemen. En dat calculeer je toch in. En ik kan niet anders dan er gewoon zakelijk over denken. Ze moeten ergens weer een leven opbouwen.

Veel leerkrachten vinden dit eigenlijk een slechte zaak. Je eigen gevoelens en emoties wegdrücken is niet bevorderlijk voor een open en eerlijke houding ten opzichte van kinderen en al evenmin uitnodigend om sociaal-emotionele uitingen bespreekbaar te maken.

Probleemgerichte en emotiegerichte coping

Omgaan met (emotionele) problemen vergt een bepaalde vorm van coping. Dit is de (aangeleerde) wijze waarop je problemen het hoofd probeert te bieden. Globaal bestaan er twee vormen van coping: probleemgericht en emotiegericht.

Bij *probleemgerichte* coping probeer je de omstandigheden die het probleem veroorzaken, te veranderen. Een extreem voorbeeld is dat je een kind dat uitgezet dreigt te worden, mee naar huis neemt. Je probeert daardoor de daadwerkelijke uitzetting te voorkomen. Een meer gebruikelijke vorm van probleemgerichte coping is om met de politie af te spreken dat zij in geen geval kinderen van school komt halen. In de gevallen waarin dit is voorgekomen, zijn hierover meestal goede afspraken gemaakt. Andere manieren zijn om met het coA afspraken te maken over het tijdig doorgeven wanneer een gezin met kinderen gaat vertrekken, zodat op een normale wijze afscheid kan worden genomen.

Scholen en leerkrachten hebben echter weinig invloed op omstandigheden die stressgevoelens kunnen oproepen. Het beleid rondom procedures, toela-

ting en afwijzing wordt bepaald door de landelijke overheid en daaraan gelieerde instellingen zoals IND en COA. Er resteert alleen *emotiegerichte* coping. Deze is gericht op stressreductie, om te hoog opgelopen stressgevoelens een uitlaatklep te kunnen bieden.

Praten met collega's

De meest effectieve manier om stressgevoelens en emoties kwijt te raken is door deze met je collega's te delen, zoals uit het onderzoek van Nadja Zdrnja (2004) overduidelijk blijkt.

De ene keer gaat dit makkelijker dan de andere keer. Maar daar praten we hier heel veel over. Altijd even spuien. Dat helpt. Je moet het niet meenemen naar huis. Het moet hier blijven.

We werken hier allemaal vanaf het begin en willen het ook volmaken totdat het centrum sluit over drie jaar. We praten veel over kinderen, over alles eigenlijk. Als iets niet lukt of als de boel overstuurt is omdat iemand vertrokken is, dan vind je bij je collega's een uitlaatklep. Dat kan ik bij hen kwijt. Dat is heel belangrijk.

We hebben een team en daar praten we ook veel over kinderen die vertrokken zijn. Als ze weggaan, je moet het toch even weer kwijt.

Praten vind ik absoluut effectief. Iedereen vindt het belangrijk om erover te praten. Niemand hier schuift het zomaar onder de tafel. Het is belangrijk om het te bespreken en het maakt het werken leuk.

Je eigen collega's zijn je het meest vertrouwd, lopen tegen dezelfde problemen aan en kennen dezelfde soort gevoelens en emoties. Ook kennen zij meestal de kinderen om wie het gaat. Lotgenoten als klankbordgroep: het werkt op veel plaatsen en in veel verschillende situaties het beste. Leerkrachten ervaren zelf de opluchtende en bevrijdende werking van het delen van gevoelens met collega's. Deze ervaring zou een aansporing kunnen zijn om ook kinderen in de gelegenheid te stellen hun gevoelens met elkaar te delen!

Afbouw van de school

De afbouw van de school geeft veel werk in materiële en emotionele zin. Begrijpelijk is dat leerkrachten, zodra zij weten dat de school gaat sluiten, bezig gaan met hun eigen toekomst: wat gaat er met mij gebeuren, waar kan ik weer aan de slag, wil ik wel weer op een reguliere school werken? Het zijn indringende vragen die leerkrachten dan bezighouden. Tevens zie je opstandige gevoelens: waarom moet juist dit centrum sluiten en waarom juist deze school? We waren toch zo goed bezig? IK wil graag met deze kinderen verder en ook mijn collega's willen dat. IK wil niet naar een reguliere school, want ik voel me verbonden met deze asielzoekerskinderen. Hoe ziet mijn toekomst eruit en hoe zit het met de financiën? Het zijn legitieme vragen van leerkrachten en soms verdwijnt daar-

achter de zorg voor de leerlingen die ook elders een nieuw bestaan moeten opbouwen. Soms merk je schuldgevoelens bij leerkrachten die toegeven dat ze veel te veel bezig zijn geweest met hun eigen onzekere toekomst en te weinig stil hebben gestaan bij de gevolgen voor de kinderen. Het is heel menselijk om met je eigen problemen bezig te zijn, als je daarna maar weer voldoende aandacht kunt opbrengen voor de kinderen en zorg kunt dragen voor een goed afscheid van de school.

In het geval van sluiting van de school wordt het soms moeilijker om bij je collega's een uitlaatklep voor je gevoelens te vinden. Vaak vertrekken collega's voortijdig en in hun plaats komen soms tijdelijk onervaren nieuwe leerkrachten. De veiligheid en vertrouwdheid van het team verdwijnt en daarmee jouw klankbord.

In het verleden had je hier wel een paar mensen die betrokken waren. Daar heb ik ook moeite mee. De school is een beetje los zand geworden. Slechte leiding gehad een tijdje. Omdat de school steeds dicht zou gaan veel wisseling in personeel. Veel jonge mensen.

Er gebeurt nu zoveel op school, het is nu echt een beetje op je tandvlees lopen. Alle lieve collega's die ik had zijn weg. Eentje waar ik de hele week mee werkte, gaat ook weg. Die wil zelf weg omdat hij het hier veel te zwaar vindt. Dus ik voel me eigenlijk een beetje alleen. De directeur die ik lief vond is weg. Het is een zinkend schip aan het worden. En ik wil niet dat het zinkt, ik wil het trekken, maar alleen trekken is heel moeilijk. Als je parttimers hebt, is het toch heel anders dan als je de hele week aanwezig bent. Dus het werk wordt wel zwaar.

Er komen iedere keer zoveel andere collega's en die gaan weer weg. Dan denk ik: 'Ik ga niet zoveel energie stoppen om die persoon goed te leren kennen'. Dat is ook kenmerkend voor de kinderen in deze situatie. Want ik heb daar pijn van. Ik wil heel goed in mijn klas draaien. Dan doe ik mijn deur dicht en dan ben ik hier bij mijn kinderen. En ik probeer me wat af te sluiten voor al het andere. Dus eigenlijk ben ik het zelf ook al een beetje aan het doen (net als kinderen), me afsluiten om maar te overleven.

Andere vormen om stress van je af te zetten

Zeker in situaties zoals in de citaten neem je spanningen en stress ook mee naar huis. In de veiligheid van de thuissituatie kun je je zorgen en gevoelens delen met je partner en begrip en steun krijgen. Is je thuissituatie minder steunend – bijvoorbeeld als je alleenstaand bent of als je partner op een gegeven moment genoeg krijgt van je verhalen – dan loop je de kans dat je 's nachts in bed ligt te tobben en te piekeren. Dat is niet bevorderlijk om je stressgevoelens de baas te worden.

Er bestaan veel meer vormen van emotiegerichte coping. Je kunt een stuk gaan fietsen of wandelen om de spanning uit je lichaam te laten waaien. Je kunt ontspanning zoeken in een boek, in ontspanningsoefeningen, in sporten, in contact met vrienden en wat je verder maar kunt bedenken om je geest te ontspannen.

Rol van de school in de emotionele ondersteuning van leerkrachten

Als je als leerkracht geen uitlaatklep vindt voor je stress, bestaat het gevaar van burn-out of – in het tegenovergestelde geval – van het afsluiten van je gevoelens. Bij beide zijn de leerkracht noch de kinderen gebaat. De school zou moeten voorzien in een goede opvang voor leerkrachten, wanneer het team daarin niet meer kan voorzien. Leerkracht zijn op een azc-school is een zwaar beroep dat een stevige aanslag kan doen op je mentale incasseringsvermogen. Mensen die voor dit beroep kiezen, doen dit vaak vanuit innerlijke drijfveren en een grote dosis motivatie en betrokkenheid. Dan moet je hen ook in moeilijke tijden ondersteuning kunnen bieden.

Als de school hierin niet (meer) kan voorzien, zou er een schooloverstijgende voorziening moeten zijn waar je als leerkracht terecht kunt. Te denken valt aan regionale ‘vertrouwenspersonen’ die ervaring hebben in het asielzoekersonderwijs en die telefonisch of persoonlijk beschikbaar zijn voor leerkrachten.

De rode pedagogische draad: van school naar school naar...

Bij transfers zou het in stand houden van een pedagogische lijn niet moeilijk moeten zijn. Immers, kinderen komen van een azc-school en gaan vervolgens naar een andere azc-school. Voorwaarde is wel dat alle azc-scholen een vergelijkbare lijn volgen. In een goede continuïteit past een goede overdracht van het dossier naar de nieuwe school. In het belang van het kind moet hieraan uiterste zorg worden besteed. Soms is dit lastig, omdat niet bekend is waar het kind naar toe gegaan is. Een landelijk meldpunt zou daarvoor een oplossing zijn: in die gevallen gaan de dossiers daarnaar toe en ze kunnen er worden opgevraagd. Belangrijk is ook dat de dossiers voldoende informatie bevatten over de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind.

Lastiger lijkt het als het gezin van een kind een status krijgt en het op een reguliere school in een gemeente belandt. Reguliere scholen zijn minder bekend met de problemen en benadering van asielzoekerskinderen. Hierdoor kan de specifieke pedagogische benadering van deze kinderen onderbroken worden. Het zou de moeite waard zijn, wanneer reguliere scholen op dit gebied meer nascholing zouden krijgen zodat ze meer sensitief worden naar deze kinderen en beter in staat zijn de benodigde ondersteuning te geven.

Lowac heeft plannen om hierbij mogelijk een rol te spelen, bijvoorbeeld door begeleiding, consultatie en nascholing te geven, indien nodig in samenwerking met organisaties als Pharos.

Als kinderen zomaar verdwijnen met onbekende bestemming, zijn ze in vrijwel alle gevallen niet meer te achterhalen. Een enkele keer misschien wel, zoals wanneer Somaliërs naar Engeland vertrekken. De Engelse school waar het kind dan terecht komt, zou via het meldpunt kunnen beschikken over het dossier. Hieraan zitten veel haken en ogen, zoals bekendheid in het buitenland

met het bestaan van dit meldpunt en het probleem van vertalingen. Een idee zou kunnen zijn dat de website van Lowac er in het Engels naar verwijst.

Contact houden met de vorige school

Naast de overdracht van gegevens over het kind en de waarborging van continuïteit in de begeleiding, is voor het individuele kind behoud van enige continuïteit in zijn leven ook heel belangrijk. Contacten kunnen onderhouden met de ‘oude’ school kan het gevoel van continuïteit helpen bevorderen. Zo kun je aan nieuwe kinderen op school vragen om nog eens een briefje of e-mailtje te sturen aan hun oude school.

Wat ik ook doe, heeft te maken met het afscheid nemen van de vorige school. Ik geef ze altijd de opdracht om een brief te schrijven of een kaartje te sturen naar hun vorige school. Naar de meester of juf die ze daar hadden. Ik ken van bijna alle kinderen de school waar ze vandaan komen. Ik heb gemerkt dat ze het heel leuk vinden om een brief terug te krijgen van die meester of juf. Heel trots komen ze dan die brief laten zien. Maar dat gebeurt wat beperkt. Van 16 leerlingen hebben 3 of 4 een brief teruggekregen. Het schrijven van die brief is, vind ik, voor verwerking heel belangrijk. Zo merken ze dat je kunt proberen, als je ergens weggaat, nog altijd contact te onderhouden.

Nog contact kunnen onderhouden met je oude school en de juf of meester daar kan bij kinderen het gevoel van zekerheid bevestigen, van een bepaalde voortgang in hun leven.

Aan de andere kant kun je een kind dat weggaat, vragen om in zijn nieuwe omgeving nog eens terug te denken aan deze school en te laten horen hoe het gaat. Je kunt het bijvoorbeeld een envelop met het adres van de school (en een postzegel) meegeven, of een kaartje met het e-mailadres van de school geven. Dat is handig als je niet precies weet waar het kind naar toe gaat, zodat je, als je een briefje of e-mailtje ontvangt, de mogelijkheid hebt om zelf nog iets van je te laten horen.

Een andere mogelijkheid om het contact met de leerling die weg is te houden heb ik zelf ingevoerd. Dat iedereen die weg is, als ik een bericht krijg waar ze komen te wonen, minstens één bericht van ons krijgt. Dat doen we met z'n allen. De meesten willen nog door corresponderen, maar dat wil ik niet. Dan heb je zoveel, dus hebben we afgesproken om in ieder geval één of twee keer te schrijven. Dan merk je ook dat ze ons missen.

Extra zorg voor leerlingen

Veel kinderen⁷ hebben voldoende baat bij aandacht voor hun sociaal-emotionele problemen en ondersteuning van hun sociaal-emotionele ontwikkeling op de manieren die eerder zijn beschreven. Sommigen hebben echter ernstiger problemen die niet verholpen kunnen worden met de normale ondersteu-

ningsmethoden van school en leerkracht. Deze problemen kunnen zich voordoen in de vorm van voortdurend angstig gedrag, hyperactief gedrag, ernstige gedragsproblemen, sterke teruggetrokkenheid, sterke agressiviteit, seksueel getint gedrag, en dergelijke. Bij de signalering van ernstige sociaal-emotionele problematiek moeten de ernst van de problemen en de duur ervan in aanmerking worden genomen. Veel kinderen vertonen wel vormen van sociaal-emotionele problematiek, maar bij velen neemt de ernst ervan in de loop van de tijd af. Als je ziet dat over een periode van maanden de problematiek niet afneemt, is het tijd om dit te signaleren en te bespreken of er mogelijk extra zorg voor het kind nodig is.

In het schoolzorgplan zouden hiervoor protocollen opgenomen moeten worden. Zo'n protocol zou de volgende elementen moeten bevatten:

- *Signalering* Welke emotionele of gedragsproblemen zie je bij het kind? Wat is de ernst van de problemen? Hoe lang duren ze?
- *Overleg* Zijn deze problemen besproken met de ouders? Zijn ze besproken binnen het schoolteam of met de ib'er? Is er overleg geweest met de MOA, de jeugdarts of jeugdverpleegkundige?
- *Zorgteam* Kan de school beschikken over een zorgteam van interne en externe deskundigen? Hierbij valt te denken aan deskundigen van de MOA of jeugdgezondheidszorg, van Bureau Jeugdzorg of jeugd-ggz, onderwijsbegeleidingsdienst en een ib'er van de school. Een dergelijk zorgteam kan periodiek bij elkaar komen of op afroep om zorgleerlingen te bespreken.
- *Bespreken van het kind in het zorgteam* De wijze waarop het kind in het zorgteam wordt besproken, is afhankelijk van de werkwijze. Soms is consultatie voldoende en kan de leerkracht met de gegeven adviezen verder met het kind. Soms ook is verdere zorg noodzakelijk, bijvoorbeeld dat het kind (individuele) creatieve therapie krijgt. Is er een creatieve therapeut verbonden aan de school? Zo nee, kan er dan een beroep op een externe creatief therapeut gedaan worden? Verdere zorg kan er ook uit bestaan dat een kind moet worden doorverwezen naar het speciaal onderwijs of naar de jeugdzorg. Dan moet beslist worden wie dit met de ouders bespreekt, wie het kind gaat verwijzen en naar welke instelling het het best verwezen kan worden.

Sommige scholen verkeren in de gelukkige omstandigheid dat zij deskundigen hebben die aan de school verbonden zijn, zoals een ib'er, een creatief therapeut of een speltherapeut. De meeste scholen kennen die luxe echter niet en zijn aangewezen op externe voorzieningen.

Het is bij verwijzingen belangrijk rekening te houden met weerstanden van de kant van de ouders. Zij willen hun kind niet graag als probleemkind (als 'gek')

7 Dit onderdeel heeft niet direct te maken met problemen van kinderen door het voortdurend afscheid nemen, maar het is wel een belangrijk onderdeel van het zorgplan.

zien. Behoedzaamheid en voorzichtigheid in het gesprek met de ouders zijn daarom geboden. Probeer de ouders duidelijk te maken dat hun kind zeker niet gek is, maar dat het normale reacties vertoont op ingrijpende ervaringen. Geef ook heldere informatie over de Nederlandse (geestelijke) gezondheidszorg en benadruk de gezamenlijke zorg om het kind. Zorg dat de communicatie met de ouders optimaal verloopt. Schakel daarom indien nodig een (persoonlijke of telefonische) tolk in.

Literatuur

- Abou Farha, K. (2004). *Stress bij kinderen van vluchtelingen. Conferentieverlag stress bij kinderen van vluchtelingen*. Groningen: MOA Noord-Nederland.
- Bartels, A. & Heiner, M. (1994). De condities voor optimale ontwikkeling; het kind, het belang van het kind in hulpverlening, preventie en beleid. *Jeugd en samenleving*, jrg. 24, 5, p. 282-295.
- Bongaards, M., Kassenberg, A., Westerbeek, K. & Wolfgram, P. (2005). *Onderwijsprogramma's voor de sociaal-emotionele opvang van kinderen van vluchtelingen. Een onderzoek naar de effecten bij leerlingen*. Rotterdam: CED-Groep.
- Bouwman, E., Jansen, W., Lovera Rivas, A., Niet, D. de, Reesink, G. & Schreuder, M. (2004). *Geestelijke gezondheid bij asielzoekers in Noord-Nederland. Een epidemiologisch onderzoek in de provincies Groningen, Drenthe en Friesland*. Groningen: MOA Noord-Nederland.
- Fazel, M. & Stein, A. (2003). Mental health of refugee children: comparative study. *BMJ*, 327, p. 134.
- Wood, D. et al. (1993). Impact of family relocation on children's growth, development, school function and behaviour. *JAMA*, 270 (11), p. 1334-1338.
- Zdrnja, N. (2004). *Afscheid nemen, Onderzoek naar de sociale situatie en copingstrategieën van vluchtelingenkinderen*. Afstudeerscriptie Faculteit der Gezondheidswetenschappen, Universiteit van Maastricht. Utrecht: Pharos.

Eerder verschenen publicaties over onderwijs en jeugd

Voor een volledig overzicht en alle andere publicaties voor leerkrachten, begeleiders en hulpverleners van kinderen en jongeren zie www.pharos.nl.

- Maaike Welfing & Bram Tuk, *Omgaan met onmacht. Handleiding voor een studiedag sociaal-emotionele begeleiding asielzoekers- en vluchtelingenleerlingen in het opvangonderwijs (v.o.)*. Utrecht: Pharos, 2004. Bestelnr. 9P2004.07
- Inge Langendijk-Cissé, Rachel Frankenhuis & Jan Baan, *Applaus voor jezelf. Lesmethode ter bevordering van de emotionele competentie van kinderen tussen 4 en 7 jaar*. Leskoffer met materialen. Utrecht: Pharos, 2004. Bestelnr. 9P2004.06
- Merlijn Jacobs & Jan Baan, *Dag FC de Wereld. Praktijkgids voor de uitvoering van FC de Wereld*. Utrecht: Pharos, 2004. Bestelnr. 9P2004.03.
- Mirjam Blaak, David Engelhard, Frenny de Frenne & Marola Sproet, *De smaak van noedelsoep. Begeleiding van Chinese amas in opvang en onderwijs*. Utrecht: Pharos, 2004. Bestelnr. 9P2004.02.
- Ineke Mouthaan & Milleke de Neef, *Als je van niets weet, krijg je problemen. Haalbaarheidsstudie seksuele voorlichting en vorming in internationale schakelklassen*. Utrecht: Pharos, 2003. Bestelnr. 9P2003.10.
- Guus van der Veer, *Gevluchte adolescenten. Ontwikkeling, begeleiding en hulpverlening*. Utrecht: Pharos, 2002. Bestelnr. 9P2002.04.
- Ien van Nieuwenhuijzen & Bram Tuk, *Bijvoorbeeld De Liefde. Forumtheater bij voorlichting en educatie van vluchtelingenjongeren*. Utrecht: Pharos, 2002. Bestelnr. 9P2002.02.
- Marola Sproet, *Vitamine C. Preventiemethode met creatieve werkvormen*. Utrecht: Pharos, 2002. Bestelnr. 9P2002.01.
- Jan Baan, Rachel Frankenhuis & Germa de Jong, *Laat maar zien wie je bent! Non-verbale lesmethode sociaal-emotionele weerbaarheid asielzoekerskinderen*. Lesdoos met materialen. Utrecht: Pharos, 2001. Bestelnr. 9P2001.03.
- Maartje Goudriaan, *Met de dood in het hart. Rouw bij migranten- en vluchtelingenjongeren*. Utrecht: Pharos, 2001. Bestelnr. 9P2001.02.
- Ton van Dijk & Godelieve van Hugte, *Wat doe je vanavond? Methodiek sociale steun vluchtelingenjongeren*. Utrecht: Pharos, 2001. Bestelnr. 9P2001.01.
- Bram Tuk & Annick de la Rive Box (red.), *Welkom op school. Een mentormethode voor nieuwkomers in het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Pharos, 2000. Handleiding (voor mentoren en leerkrachten) bestelnr. 9P2000.02; Werkboek (voor de leerlingen) bestelnr. 9P2000.03.
- Jan Baan, *De school als heelmeeester – vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs*.

Docentenhandleiding voor een cursus voor leerkrachten in het basisonderwijs en begeleiders van het project FC de Wereld. Utrecht: Pharos, 1999. Bestelnr. 99.006.

Bram Tuk & Otto-Sander van der Veen, *Vluchtelingenjongeren op school. Handleiding voor trainers van docenten. Utrecht: Pharos, 1998. Bestelnr. 98.004.*

Evelien van Asperen & Jan Baan, *FC De Wereld. Project voor vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs. Utrecht: Pharos, 1998. Bestelnr. 98.001.*

Bram Tuk, *De vluchtelingenles. Een project voor vluchtelingen in het voortgezet onderwijs. Utrecht: Pharos, 1997. Bestelnr. 97.001.*

Nou... dag maar weer

Afscheid nemen is voor asielzoekerskinderen een deel van hun leven geworden. Zij worden met hun ouders regelmatig naar een ander asielzoekerscentrum overgeplaatst. Dat heeft soms te maken met het stadium van de asielprocedure, maar de laatste jaren vooral met de sluiting van centra. Behalve dat zij zelf steeds moeten vertrekken, zien zij ook regelmatig klasgenootjes weggaan. Soms gebeurt dat heel onverwacht, omdat een heel gezin met onbekende bestemming is vertrokken of uit het centrum wordt gezet.

Leerkrachten van basisscholen zien dat hun kinderen daarop uiteenlopende reacties vertonen. Oudere kinderen sluiten zich emotioneel af voor deze gebeurtenissen. Ze bouwen een 'muurtje' om zich heen en gaan geen echte vriendschappen meer aan met andere kinderen. Dit bedreigt hun sociaal-emotionele ontwikkeling.

Ook leerkrachten zelf worden emotioneel geraakt, bijvoorbeeld als een kind uit hun klas plotseling weg blijkt te zijn. Daarnaast worden zij, net als de kinderen, geconfronteerd met onzekerheden: hoelang blijft het centrum nog open en de school dus bestaan? Zij vragen zich af hoe zij de kinderen beter kunnen ondersteunen bij het afscheid nemen en moeten voorbereiden op sluiting van de school. Hoe kunnen zij hun eigen gevoelens verwerken?

Dit boekje biedt daarvoor een aantal handvatten. Het beschrijft de reacties van kinderen en leerkrachten en geeft concrete suggesties hoe deze op een positieve manier afscheid kunnen nemen.